

МИРОСЛАВ ПОПОВИЋ
МИРОСЛАВ МИЛОЈЕВИЋ

ЕКОНОМСКО—ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ ИНДУСТРИЈЕ, РУДАРСТВА И ЗАНАТСТВА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

У својој привредној историји источна Србија дуго је живела под печатом пољопривреде, тако да се могла сматрати једном од интересантнијих и развијенијих аграрних подручја земље. Таквој оцени доприносили су, са своје стране, врло повољни и карактеристични природни услови за источну Србију. Све је то условило да је већ и у прошлости источна Србија имала развијено ратарство, сточарство, воћарство и посебно виноградарство. Истина у далекој прошлости, и пре римског доба, као и током римског, биле су овде познате извесне активности и у области рударства, па се чак источна Србија неким од ових активности и одликовала. Такав је случај био са испирањем злата из речних токова, а доцније вађењем гвоздене руде, па и бакра. Ова активност копања и вађења руде готово да је замрла за турско време, да би неки истражни радови били започети у обновљеној Србији за време владе кнеза Милоша.

Међутим, крај XIX и почетак XX века, затим период између два светска рата, а посебно социјалистичко раздобље доноси један потпуни преображај у овом крају земље, при чему рударство и индустрија у том преображају имају главну улогу. Ту је најпре појава угљарске индустрије, која се некако развијала са развојем паробродарства, при чему је страни капитал држао скоро сва природна богатства. Али исту такву значајну улогу, пресудну, одиграла је и рударско-топионичарска активност, која се после другог светског рата развила у један велики комбинат обојене металургије, дванаести у целом свету. Упоредо са овим индустријским и рударским активностима ницале су, некада у овој аграрној области, читаве нове индустријске гране, пре свега засноване на локалним сировинама. Такве су неметална индустрија, прехранбена индустрија, дрвна индустрија, енергетска привреда и многе друге индустријске гране везане пре свега за активности рударско-топионичарског басена Бор и потребе тржишта (текстилна, графичка и др.). На тај начин се изменила структура привреде овог краја земље, па у структури националног дохотка индустрија и рударство у неким комунaма источне Србије учествују и са преко 50%. Тако данас имамо, насупрот ранијем периоду, једну потпуно нову слику привреде источне Србије. У овој еко-

номско-географској слици најдоминантније место заузима обојена металургија, управо њена грана производње бакра, заснована на врло значајним резервама бакра у области Бора и Мајданпека.

ИНДУСТРИЈА БАКРА

Источна Србија је богата рудама како по концентрацији тако и по разноврсности. У њеним границама налазе се највеће резерве бакра у СФР Југославији. Само у Мајданпеку и Бору, у 1964. год., процењене су резерве на око 800 милиона тона бакарне руде. У читавом Тимочком басену његова појава је регистрована на око 200 места. Међу свим локалностима богатством бакра истичу се Кривељ, Брестовац, Метовница, Сиколе, Старо Градиште, Алдинац и многа друга у тимочком андезитском масиву и заглавском масиву габра (1, 15—17). У Борском лежишту бакра од свих до сада откритих рудних тела највећу дубину и површину имају Чока Дулкан, Тилва Мика и Тилва Рош. Прво се налази западно од Тилва Роша; друго-Тилва Мика-источно (2, 16).

У XIX веку, по комунама које данас припадају источној Србији, бакарна рудна поља су недовољно коришћена. После другог устанка, у новој српској држави, Мајданпек је био једини рудник, у којем је вршено откопавање бакарних руда „како у северном тако и у јужном ревиру“ (3, 260). У том погледу запажа се изванредан напредак тек од краја XIX века, нарочито у годинама пред први светски рат, када је инострани капитал почео да улаже већа своја материјална средства у истражне радове и подизање топионичких агрегата у Бору. Због тога, а особито због откривених нових рудних поља, између два светска рата у андезитском масиву источне Србије је веома развијена експлоатација бакарних рудишта.

Још почетком XX века у Бору почела је изградња првих топионичарских агрегата. Године 1914. постојале су четири ватер-жакетне пећи. Од 1926—1931. год. подигнуте су три нове пећи са по 7 жакета. Пробна флотација, у 1929. год., имала је капацитет 600 кг руда за један час. До 1938. год. рафинисање бакра је вршено у иностранству. Међутим, те године пуштена је у рад прва електролиза (4, 2—4). У 1938. год. капацитет рафинерије у Бору износио је „12.000 тона блистер бакра“ (5, 46).

Између два светска рата, у 1937. год., главница акционарског капитала за експлоатацију Борског рудника износила је 60 милиона француских франака (6, 8).

Од 1903—1940. год. у руднику Бор је произведено 10,029.880 тона руде и то (7, 15—16): од 1903—1910. год. — 335.430 тона, 1911—1920. год. — 809.610 тона, 1921—1930. год. — 2,283.890 тона и 1931—1940. год. — 6,600.950 тона. Највећа производња за време другог светског рата је остварена у 1943. год. — 566.800 тона; најмања у 1944. год. — 223.100 тона. Укупно за време немачке окупације произведено је 1,618.400 тона руде.

Уочи другог светског рата Бор је био „познат и у земљи и свијету као произвођач значајних количина бакра, злата и сребра“. 1940. год. он је произвео 43.006 тона бакра. Те године његова производња злата је износила 1.870,339 кг, сребра 5.901,283 кг и пирита 232.294 тоне. У њему је током 1940. год. укупно ископано 925.176 тона руде (8, 220).

У послератним годинама национализацијом Борских рудника и преласком на планску привреду проширени су постојећи и изграђени многи нови капацитети. Само у 1947. год. повећан је капацитет електролизе за 2 хиљаде тона годишње (од 12.000 на 14.000 тона). У 1951. год. проширен је капацитет флотације за 100%. Пет година касније, 1956., пуштена је у погон нова флотација. У периоду од 1952—1953. год. изграђена је нова електролиза и цијанизација. Прва је имала капацитет 24.000 тона бакра годишње; друга — 800 тона дробљеног кварца дневно (4,6).

Још у првим годинама после укидања административног система управљања привредом ликвидан је стари рудник пирита и гвожђа Мајданпек и основан нов за производњу бакра.

РТБ Бор. — Предузеће РТБ Бор има другу традицију. Од прератног рудника и топионице бакра у Бору настало је после другог светског рата. Под данашњим називом послује од 10. јуна 1954. год. Организован је као организација удруженог рада са 45 радних јединица. 1968. год. оне су биле удружене у 4 заједнице радних јединица. У његовом саставу налазе се: Рудник, топионица и рафинерија бакра у Бору, Рудник бакра Мајданпек, Фабрика опреме и делова у Бору и Фабрика хемијских производа у Прахову са радном јединицом Фабриком НПК Ђубрива у Новом Саду.

РТБ је опремљен најсавременијим машинама за производњу. На почетку 1967. год. вредност његових основних средстава износила је 714,370. 969,70 дин. У току 1968. год. набавна вредност основних средстава је повећана за 585,689.093,78 дин. На ово повећање утицала је набавка и активирање основних средстава флотације у Мајданпеку, фабрике у Прахову, Фабрике контактне сумпорне киселице и складишта у Бору и Новом Саду. Највеће процентуално учешће у структури основних средстава имају оруђа за рад — 57,55% и грађевински објекти — 34,87% (1968. год.).

Кадровску основу РТБ-а чине 10.295 запослених радника из свих крајева земље (1968. год.). У непосредној производњи је запослено 8297 радника. Од укупног броја запослених близу 6000 (5891) радника су квалификовани и висококвалификовани. Међу онима који раде у развојним и другим секторима, 756 су стручњаци са високом и вишом и 1128 са средњом стручном спремом.

РТБ Бор углавном прерађује бакарну руду из Бора и Мајданпека-најбогатијих налазишта на Балкану. У околини Мајданпека процењене резерве износе преко 600 милиона тона руде. Поред основне компоненте бакра, рудна лежишта садрже у извесним количинама сребро, злато, селен, германијум, пирит и гвожђе. Последње се јавља у виду минерала магнетита са просечним садржајем од око 50—60% у концентрату; он се добија из јаловине флотације бакарне руде. У 1968. год. експлоатисан је на Рудној Глави.

Од енергије РТБ Бор троши 255.869—323.344 квч термоелектроенергије, 37.141—48.745 тона кокса, 36.746—82.410 тона каменог угља, 85.351—105.392 тоне мрког угља, 34.566—50.889 тона лигнита и 8.691—21.762 тоне течних горива годишње.

У послератном периоду, до 1965. год., РТБ Бор је произвео 47.737.640 тона руде (7,19). Највећу производњу је остварио између 1961—1965. год. — 25.993.270 тона; најмању од 1945 — 1950. год. — 4.827.530 тона. Од 1951 — 1960. год. она је износила 16.916.840 тона.

Године 1967. производња руде у руднику Бор износила је 2.192.098 тона. Од тога је отпадало на „богату руду“ 139.680 тона. Просечан садржај бакра у „богатој руди“ износио је 6,993% „и сиромашној“ 1,102%. Производња сувог „цементног муља“ достигала је 2587 тона; оно је садржавало око 70,50% бакра. Укупно је произведено 34.205 тона бакра, од чега за флотирање 22.616 тона и топљење 11.589 тона. У руднику Мајданпек произведена руда за флотирање била је још већа — 3.681.292 тоне са 0,835% садржаја бакра у руди. И у једном и другом руднику врши се оплемењивање руде. У Бору, у 1967. год., производња сувог концентрата износила је 112.201 тону са 14,43% садржаја бакра. Последњи је у Мајданпеку за 141.232 тоне концентрата прелазно 18% (18,414%).

Потрошња основних сировина у РТБ-у, у 1968. год., износила је у тонама: „сиромашна руда“ — 6.809.661, „богата руда“ — 171.905, концентрат бакра — 224.825, сирово гвожђе — 196, старо гвожђе — 288, стари челик — 367, сирови фосфат — 233.223, супорна киселина — 162.821, азотна киселина — 1481 и амонијак — 3147. Највећа експлоатација руде забележена је у Мајданпеку — 6.500.000 тона. При том треба истаћи да рудник бакра Мајданпек представља фазну производњу у оквиру РТБ-а. После откопа руда врши се флотација и иста се у концентрату транспортује за Бор на даљу технологију.

Фактурисана реализација производа и услуга РТБ-а у разним годинама износи (у 000 нов. дин.): 1966. год. — 960.625, 1967. год. — 997.178, 1968. год. — 1.203.927 итд.

Производња натодног банра у РТБ Бор-у између 1966. и 1968. год.

Година	Производња у тонама	Остварена продајна цена по једној тони у динарима
1966	44.256	11.574
1967	47.282	12.939
1968	59.223	13.607

Од укупне фактурисане реализације РТБ-а, у 1968. год., на производе отпада 1.068.348 хиљада динара; остатак реализације углавном чине рударска истраживања и инвестиционо одржавање. Највећи део реализације чини катодни бакар — 59.223 тоне у вредности од 805.868 хиљада динара. Међу осталим производима значајно је истаћи производњу 50 тона бакра у праху за 824 хиљаде динара, 2020 кг злата за 28.425 хиљада, 11.075 кг сребра за 9331 хиљаду, 14.815 кг селена за 1659 хиљада и 209.849 тона пирита за 27.272 хиљаде.

РТБ Бор је у послератним годинама достигао висок степен развијености и постао веома значајан југословенски гигант, са бројним погонима. Последњих двадесет година, од 1953—1973., његова изградња и реконструкција извршена је у три фазе. У првој фази грађен је рудник бакра Мајданпек, изграђено је пет нових пржних пећи, нова пламена пећ, три велика конвертора, фабрика сумпорне киселине у Бору, фабрика суперфосфата у Прахову и низ других објеката; другој фази-проширено је или изграђено 36 привредних објеката у које је инвестирано 2,5 милијарди нових динара; трећој фази — од 1971. год. — извршена је интензификација у постојећим и изграђени су прерађивачки капацитети за бакар, племените и ретке метале (4, 7—13).

Још 1971. год. РТБ Бор донео је одлуку о изградњи капацитета за прераду злата, бакра и других метала. Разлог-запошљавање технолошких вишкова радника и боља валоризација основних сировина. У међувремену је подигнута златара у Мајданпеку. Уз то, подигнути су и други прерађивачки капацитети. Производи златаре из Мајданпека познати су и веома тражени на тржишту. То се најбоље може видети и по томе, што је РТБ Бор у 1974. год. почео градњу још једне златаре, а капацитет ће јој бити три пута већи од постојеће. Нова златара у Мајданпеку, према тврђењу стручњака у РТБ Бор, веома повољно ће се одразити и на смањивање незапослености у источној Србији, јер ће моћи да упосли преко 300 радника.

Планирана реконструкција РТБ Бор успешно је остварена, капацитети су знатно увећани. РТБ Бор је избио на чело листе светских произвођача сумпорне киселине. У РТБ-у истичу да се њихова флотација у Мајданпеку налази на трећем месту у свету.

По укупној производњи бакра, у 1973. год., РТБ Бор заузимао је прво место у Европи. 1974. год. у њему је производња анодног бакра била рекордна-преко 160.000 тона. Према подацима ОПК Зајечар, из 1973. год., произведен бакар у РТБ Бор се плаћа на Лондонској берзи до 9 фунти више по тони него исти из других рудника у свету.

РТБ Бор има у плану да освоји производњу многих нових производа (никла и др.).

ХЕМИЈСКА ИНДУСТРИЈА

У оквиру прве фазе изградње и реконструкције РТБ Бора у Бору је изграђена фабрика сумпорне киселине по „Турм-систему“ и Индустрија хемијских производа у Прахову (9, 18). Последња се бави производњом фосфорне киселине, висококонцентрованих водорастворних комплексних ђубрива, натријум трипифосфата и криолита, беле чађи, триплекса и гранулираног суперфосфата. Између 1957. и 1961. год. РТБ Бор је изградио и пустио у пробну производњу. Опремљена је најсавременијим машинама. Као погонско гориво троши електричну енергију, мазут и нафту.

Фабрика суперфосфата је лоцирана на Дунаву због лакшег и јефтинијег транспорта сировина и готових производа. Капацитет фабрике износи око 600.000 тона годишње. Уз њу је изграђен погон веш-

тачког криолита (сировине за производњу алуминијума). Једна шестина произведеног суперфосфата се гранулише. Преко ове фабрике РТБ Бор је решио пласман великих количина сумпорне киселине (11, 11 — 12). Пре изградње фабрике сумпорне киселине и суперфосфата сумпор-диоксид је годинама загађивао ваздух у Бору и његовој околини. Међутим, сада се он користи за производњу сумпорне киселине. Последња се у Бору „депонује у челичне хиљадутонске резервоаре, а одавде вагон-цистернама отпрема за Прахово“ (33,23) и користи за производњу суперфосфата.

Капацитет погона за производњу криолита у фабрици хемијских производа у Прахову је 4,5 хиљада тона годишње (12, 37).

1968. год. у фабрици је произведено 446.549 тона суперфосфата, 1892 тоне криолита, 6270 тона силикокселина, 8150 тона фосфорне киселине, 8062 тоне триплисуперфосфата, 16.215 тона мешаног ђубрива и 374 тоне натријум триплифосфата. За бугарска и румунска тржишта произвела је суперфосфата у вредности од 69.964 хиљаде нових динара, гранулираног суперфосфата за 14.132 хиљаде и криолита за 3109 хиљада. Остатак производње је реализован на југословенским тржиштима-суперфосфата за 32.727 хиљада нових динара, криолита за 5555 хиљада, мешаног ђубрива за 3903 хиљаде, триплифосфата за 1413 хиљада и натријум триплифосфата за 326 хиљада.

Од 1370 упслених радника, у 1968. год., 424 њих били су квалификовани и 97 висококвалификовани. У непосредној производњи запослено је 1220 радника. Највећи број радника станује у околним местима (у Неготину 40%, Самариновцу 20%, Душановцу 10% и Радујевцу 10%).

Још у првој години редовне производње, у 1962. год., фабрика хемијских производа у Прахову остварила је бруто производ од 7,382.905 хиљада динара. Годину дана касније, 1963., он је износио 11,297.736.000 динара. У првој години фабрика је остварила национални доходак од 2,030.087.000 динара; другој — 3,246.814.000 динара.

Предвиђено је да Хемијска индустрија у Прахову стално проширује и усавршава асортиман своје производње. У плану је да се подигну многи нови погони, који треба да користе сировине из РТБ Бора. Посебна пажња поклониће се преради пирита за производњу сумпорне киселине, који се тренутно продаје као сиров.

Фирма „Хемоимпекс“ из Будимпеште је заинтересована за фосфорне компоненте из Прахова. Њихов предлог да финансирају изградњу одговарајућих погона у виду кредита је прихваћен од стране РТБ Бор. Коначан договор о кооперацији треба да буде потписан у 1975. год.

Између 1971—1975. год. предвиђена инвестициона улагања у фабрици износе 251,597.125,00 дин. и то: 1971. год. — 5,000.000,00 дин., 1972. год. — 5,000.000,00 дин., 1973. год. — 65,890.125,00 дин., 1974. год. — 87,853.500,00 дин. и 1975. год. — 87,853.500,00 дин.

Филтери за одвајање сумпорних гасова у Бору изграђени су на „простору између пржионице и топионице“. У њиховој непосредној близини подигнута је фабрика сумпорне киселине. Њен капацитет износи 230.000 тона сумпорне киселине годишње (9, 18).

У комунама смештеним на подручју источне Србије постоје још два већа хемијска предузећа—Хемијска индустрија „ХИС“ — производњом пластичног малтера, детерџената, премазних средстава, ње руку, ампуле за упаљаче, бронзин за пећи и средства за отпушање канализационих уређаја (13, 249—250). Прво предузеће се бави инвестирао у основна средства око 290.000 дин. Предвиђено је да нарочито течних и прашнастих детерџената. У периоду од 1971—1975. год. планира да увећа укупан приход за 150% — од 10.000.000 дин. у 1971. год. на 25.000.000 дин. у 1975.

И предузеће „Изградња“ у Кални има у производном програму хемијске производе-техничке гасове.

ПРОИЗВОДЊА ЕЛЕКТРИЧНЕ ЕНЕРГИЈЕ

Још 1964. год. почела је да се гради ХЕ „Бердап“. Шест година касније, 1970., четири агрегата укључена су у мрежу (10, 10—11). 16. маја 1972. год., уз пригодне свечаности, званично је пуштен у рад цео хидроенергетски систем „Бердап“. Инсталисана снага ХЕ „Бердап“ износи 2050 мв при протицају од 8700 м³/с. Хидроцентрала има две електране. У просечној години електране производе 10.500 милиона киловат часова електричне енергије (14,13).

У периоду од 1967—1970. год. у источној Србији постојале су још две хидроцентrale — „Соколовица“ и „Гамзиград“.

Дистрибуцијом електричне енергије углавном се баве предузећа „Електротимок“ и „Шумадија“. У свим комунама постоји разводна мрежа. Још 1963. год. само у СО Неготин дужина разводне мреже износила је 213.620 м, преко 10 хиљада домаћинстава из 21 насеља имала су електричне прикључке, а укупан број сијаличних места у расвети Неготина достигао цифру од близу 1000 (960). Највећи потрошач електричне енергије је РТБ Бор.

РТБ Бор снабдева се електричном енергијом из сопствене термоелектране и електросистема.

Укупна годишња производња ТЕ Бор износи око 130.000 мвч (7, 51).

МЕТАЛНА ИНДУСТРИЈА

Источна Србија има 4 већа металопрерађивачка предузећа. Највећа су: „Стандард“ — Бољевац, „Арсеније Спасић“ — Зајечар и „Фабрика машина и ливница у Књажевцу. Прво предузеће — „Стандард“ — основано је 1963. год. од једне занатске радионице. За само шест година постојања, од 1963. до 1969. год., у „Стандарду“ бруто продукт је увећан са 985.000 на 5.360.000 дин. У октобру 1970. год., било запослено висококвалификованих 11 радника, квалификованих 48, полуквалификованих 19 и неквалификованих 20.

Од 128 укупно уполслених радника 67 њих има до 30 година старости, 46 од 30—40 година и 15 од 40—50 година. Највећи број уполслених станује у Бољевцу — 95. Преосталих 33 радника свакодневно долазе на рад из Добрујевца (5), Илине (4), Малог Извора (3), Мирова (3), Валакоње (5), Боговине (2) и других места (11).

У Тимочком басену, као и ван његових граница, „Стандард“ је већ 1968. год. био познат као произвођач капа разводника за возила, свих врста спојница, пумпи за убризгавање горива и ротора разводника. У 1968. год. је произвео 50 тона делова мотора „за кооперацију“ и 74 тоне разних делова машина и уређаја. Годину дана касније, 1969., прерадио је сировина у вредности од 1,300.000 дин. и произвео ауто-делова и прибора за 5,360.000 дин. Целокупну производњу одмах распродаје. Крајем 1968. год. његове залихе готове робе једва су носиле 5 тона.

„Стандард“ је опремљен класичним и полуаутоматским машинама. Набавна вредност његове опреме износи 3,106.151 дин. У току године утроши око 285.000 квч електричне енергије.

Између 1967. и 1968. год. фабрика „Арсеније Спасић“ произвела је 1287—1330 тона машина за обраду дрвета, грађевинске опреме и транспортера.

По концентрацији средстава и радника „Арсеније Спасић“ је једна од водећих металопрерађивачких организација. Најбоља илустрација за то је податак да планиране инвестиције предузећа од 1972—1975. год. износе преко 27 милиона динара углавном из сопствених средстава.

Стручњаци „Арсенија Спасића“ рачунају да ће се укупна производња предузећа до 1975. год. увећати за три пута у односу на 1970., а вредност извоза увећавати по просечној годишњој стопи од 9,5.

Предвиђено је да се у периоду од 1971—1975. год. при фабрици „Арсеније Спасић“ изгради погон „процесне опреме“.

Још 1950. год. основана је једна занатска радионица у Књажевцу за поправку пољопривредног алата и оруђа на задружном сектору. Три године касније, 1953., ова је радионица променила назив у „Задружни покрет“. После изградње ливничког капацитета, у 1964. год., „Задружни покрет“ је регистрован као Фабрика машина и ливница. Од 1. јануара 1970. год. послује у саставу „ИМТ“ Београд (15,35).

ФМА Књажевац у 1969. год. имала је око 300 уполслених радника и погон за производњу „синтер делова обојеног праха“. Кооперанти су јој: „Север“ — Суботица, „Јастребац“ — Ниш и „Змај“ — Земун. У 1966. год. реализовала је производњу од 7,640.160,00 дин., годину дана касније вредност исте је износила 11,957.810,00 дин., да би у 1968. год. достигла 21,332.013,00 дин. У 1969. год. остварила је рекордну вредност реализованих производа за период 1966—1969. год. од 24,455.112,59 дин. Произвела је 915 трактора од 5—18 КС у вредности од 7,202.000,00 дин., 1407 дрљача за 281.400,00 дин., 1302 справе за електромотре за 1,106.700,00 дин., 10 тријера за 233.520,00 дин., 219 тона сивог лива за 700.800,00 дин., 35 тона месинганог лива за 595.000,00 дин., 100 пумпи ПВП за 148.500,00 дин., 36 јамских вагонета за 73.134,87 дин. и осталих производа у вредности од 14,114.057,72 дин.

Између 1966—1968. год. производња сивог лива у ФМЛ Књажевац износила је у тонама: 1966. год. — 169, 1967. год. — 138 и 1968. год. — 217; месинганог лива: 1966. год. — 23, 1967. год. — 18 и 1968. год. — 24; силицијум лива: 1966. год. — 8, 1967. год. — 7 и 1968. год. — 8.

У производном процесу Погон мотокултиватора и машина у Књажевцу, у 1971. год., посебну пажњу је поклатио „освајају производње мотокултиватора од 5,7 и 9 КС и производњи прикључних машина“. Предвиђено је да се у књажевачком погону Удружене металне индустрије из Београда изгради нова фабрика за производњу трактора. У погону истичу да су уз сарадњу са једном западнотимачком фирмом већ освојили 50% производње делова за тракторе.

Од укупног броја упуслених у књажевачком погону „ИМТ“ станују у Књажевцу 227 радника; осталих 83 свакодневно долазе на рад из Витковца (1), Валевца (3), Трговишта (12), Глоговца (2), Сврљишке Топле (4), Грезне (3), Васиља (7), Жлне (2), Д. Соколовице (2), Д. Каменице (1), Орешца (5), Равне (2), Понора (1), Штипине (5), Г. Каменице (1), Г. Зуниче (4), Штрбца (4), Ргошта (9), Каличине (1), Берчиновца (1), Саставака (1), Жукотца (2), Подвиса (5), Вине (1), Јелашнице (2), Миљковца (1) и Дебелице (1). Преко 50% упуслених су квалификовани радници — 166.

Укупна вредност основних средстава погона износи 13.977 хиљада нових динара, од чега на оруђа за рад отпада 7817 хиљада.

И „Фавро“ у Кладову бави се металопрерађивачком делатношћу. То је, уједно, и једино предузеће у Тимочкој Крајини које у производном програму има вијачну робу. Сем њега, производњом вијака у источној Србији бави се још „МИН“ — Сврљиг.

„Фавро“ је основан 1964. год. Скоро целокупну производњу пласира на тржишта САД. У 1967. год. је произвео 16 тона заковица и 73 тоне вијачне робе.

Године 1970. око 60 упуслених радника у „Фавру“ остварило је укупан бруто продукт од 1,562.000 дин., од чега је на доходак отпадало 801.000 дин.

Фабрика опреме и делова у Бору „има ливницу годишњег капацитета 3000 тона челика и 1000 тона сивог и белог лива“ (7, 53).

У Тимочкој Крајини, у 1968. год., постојало је само једно предузеће у чијем је производном програму била заступљена електрондустрија — „Електротимок“ у Зајечару. Између 1967. и 1968. год. оно је углавном производило мерне трансформаторе и разводне уређаје. У 1967. год. „Електротимок“ је произвео 5795 мерних трансформатора. Годину дана касније, 1968., ова производња је увећана на 6450 (индекс 111).

Поред мерних трансформатора, предузеће је у 1968. год. произвело још 28,5 тона разводних уређаја, 89 тона делова машина и уређаја, 46 тона металног намештаја и 135 тона лимене и гвоздене конструкције.

У саставу „Електротимока“, у 1970. год., налазила се фабрика термотехничких уређаја и електроопреме.

Програмом „Електротимока“ предвиђена је изградња фабрике мерних трансформатора и нове фабрике каблова и проводника. Само за изградњу последње фабрике предузеће је обезбедило 105 милиона динара. Очекивани ефекти улагања су велики-брuto доходак око 207 милиона динара, доходак око 56 милиона динара и број запослених око 426. И једна и друга фабрика даће значајан допринос у повећању укупне електроиндустријске производње и измени привредне структуре у Тимочкој Крајини.

И рудник бакра у Мајданпеку предвиђа изградњу једне електроиндустријске фабрике. У фабрици ће се производити пригушници, микроелектромотори, мали трансформатори и електрокалемови.

Године 1970. у Сврљигу постојао је један погон електронске индустрије из Ниша за производњу звучника. Предвиђено је да овај погон буде највећи произвођач звучника у СФР Југославији.

Погон „ЕИ“ током 1970. год. је имао 230 радника.

У комуни СО Деспотовац постоји такође једно метално предузеће — „Младост“ (раније „Електронапон“) у Сењском руднику. Основано је од основних средстава једне машинске радионице и бави се серијском израдом металних производа по поруџбини. У 1966. год. остварило је укупан брутo продукт од 3,077.115,00 дин., а доходак 878.639,00 дин.

ИНДУСТРИЈА НЕМЕТАЛА

Тимочка Крајина располаже знатним резервама неметала. У томе доминантно место заузима кварцни песак. Само у Рготини, која се налази у СО Зајечар, испитане резерве у фебруару 1975. год. су процењене на 5,326.146 тона, што је изванредно велика количина када је реч о неметалима. Још 1903. год. у овоме месту је отворен рудник, који данас послује као ООУР „Индустрије и рудника неметала“ у Зајечару.

Укупна вредност основних средстава у функцији Рудника кварцног песка Рготина износила је крајем 1974. год. 33,370.070 дин., а ван употребе 17,682.884 дин. Набавна вредност свих основних средстава прелази цифру од 50 милиона динара — 51,052.954 дин. У набавку нових основних средстава рудник је током 1974. год. уложио 14,612.509 дин.

Рудник се снабдева горивом и електричном енергијом од „Југопетрола“ (Београд), „Нафтагаса“ (Нови Сад) и „Електротимока“ (Зајечар). Просечно годишње троши око 450 тона нафте и 500 тона пропанбутана.

У руднику се производи прани кварцни песак „00“, флотирани сушени и жути песак.

Рудник је у 1973. год. произвео 309.470 тона кварцног песка што је за 31.666 тона више него претходне године. 1974. год., пак, производња је износила 381.760 тона, односно за 72.290 тона више него у 1973. У 1972. год. вредност производње кварцног песка је износила 19,915.930 дин., 1973 год. — 24,695.164 дин., а 1974. год. — 37,800.000 дин.

Око 35% од укупне производње рудник продаје стакларској индустрији, 31% ливачкој, 10% керамичкој и 24% осталој индустрији. Највећи потрошачи песка су фабрике стакла у Параћину и Прокупљу. Још од пре другог светског рата он је веома тражен на тржишту, јер „садржи мало и злата, па је стакло од њега израђено сјајније“ (16, 75). У ливачкој индустрији највише га троши „ФОБ“ — Београд, „ИТМ“ — Београд, „Радијатор“ — Зрењанин и „27 март“ — Нови Сад, а у керамичарској „Југокерамика“ — Загреб, фабрика порцулана у Зајечару и Титовом Велесу.

Рудник имао је у 1974. год. 364 радника и службеника. Од тога броја у непосредној производњи су запослена 302 радника. Радну снагу у великом проценту сачињавају квалификовани радници; од укупног броја запосленог особља, 70 су неквалификовани, 19 полу-квалификовани, 10 нискоквалификовани, 203 квалификовани, 31 са средњом стручном спремом, 22 висококвалификована и 9 са вишом и високом стручном спремом. Око 58 радника свакодневно долази на посао из околних места (Зајечара, Николочева, Вражогрица и других места).

Мада је Рготина у послератним годинама један од значајнијих произвођача неметала, у руднику стално предузимају мере за модернизовање погона ка даљој финализацији кварцног песка. С тим у вези посебну пажњу поклањају флотирању, сушењу, класификацији и облагању кварцног песка фенолним смолама за потребе ливачке индустрије.

Године 1974. комбинат „Индустрија и рудници неметала“ у Зајечару имао је четири ООУР-а, од којих је једна била ООУР Фабрика порцулана. Основана је 1950. год. у Зајечару. У 1974. год. располагала је основним средствима у вредности од 45,346.757 дин. Просечно годишње преради 1238 тона каолина, 581 тону фелспата, 426 тона кварцног песка и 19 тона мермера. Као погонско гориво троши пропан-бутан (2190 тона), лож уље (34.320 тона) и електричну енергију. У производном процесу оријентисана је на производњу порцулана за домаћинство и угоститељство.

У 1974. год. фабрика порцулана је произвела 1120 тона разних порцуланских производа, према 1074 тоне у претходној години и 922 тоне у 1972. Последње три године вредност производње је увећала за 17,054.864 дин. — од 38,891.498 дин. у 1972. год. на 55,946.362 дин. у 1974.

Предвиђено је да се реконструкцијом и модернизацијом погона увећа производња порцулана за домаћинство и украс са 1000 на 2000 тона годишње.

Фабрика имала је у 1974. год. 827 радника и службеника. Од тога броја 343 радника су квалификована. У непосредној производњи уписана су 603 радника.

И ООУР фабрика стакла у Зајечару налази се у саставу комбината „Индустрија и рудници неметала“. Изграђена је 1965. год. и има основна средства у вредности од 77,818.732 дин. Стакло за домаћинство и угоститељство су јој главни производи.

Укупна потрошња сировина фабрике стакла просечно износи 328 тона кварцног песка, 390 тона поташе, 171 тону шалитре, 32 тоне „борака“, 670 тона „калциниране соде“ и 820 тона „оловног минијума“. Претежно се снабдева основним сировинама из иностранства. Флуороводичну киселину увози из Немачке, а сумпорну купује од РТБ Бора. Између 1972. и 1974. год. просечно је производила од 851—1315 тона стакла. У истом периоду вредност производње јој је износила (у дин.): 1972. год. — 24,969.164, 1973. год. — 28,959.556 и 1974. год. — 44,600.000.

Године 1974. фабрика је реализовала већи део свога програма реконструкције и модернизације. Између осталог, она је полуаутоматским путем засновала производњу оловно-кристалног стакла за потребе широке потрошње и угоститељства и извршила реконструкцију пећи за производњу ручно дуваног стакла. У изградњи има кадану пећ за производњу кристала аутоматским путем. Капацитет кадне пећи износиће 12 тоне кристала дневно.

У фабрици стакла у највећем проценту су запослени квалификовани радници. Квалификациона структура уписаних изгледа овако: 142 су неквалификована, 45 полуквалификовани, 4 нискоквалификована, 242 квалификована, 47 висококвалификовани и 68 са средњом, вишом и високом спремом. У непосредној производњи је запослено 476 радника. Од 548 радника, колико је било укупно запослено у фабрици током 1974. год., 478 станује у Зајечару, док 70 свакодневно долази на рад из околних места.

И у осталим деловима источне Србије постоје знатне резерве неметала. У оквиру комбината „Индустрија и рудници неметала“ у Зајечару постоји и посебна основна организација удруженог рада за истраживање неметала. Само у Подгорцу код Бољевца утврђене резерве доломита изнесе око 4,500.000 тона. Квалитет ове руде одговара „ЈУС“-у за стакларску индустрију. Иначе, Тимочки басен је посебно богат резервама украсног и техничког камена. Два масива габра заглавски и делијовански обезбеђују огромне резерве ове врсте сировине. По свом квалитету нарочито је познат заглавски габро. Последњих година он је веома тражен на страним тржиштима (1, 21).

Предвиђено је да се у саставу рудника „Јасеновац“ код Крепољина отвори погон за експлоатацију кварцног песка. У 1975. год. производња треба да износи 40.000 тона.

ИНДУСТРИЈА ГРАЂЕВИНСКОГ МАТЕРИЈАЛА

Један од већих произвођача грађевинског материјала, „Тигар“ у Књажевцу, постигао је у 1969. год. изванредне производне резултате. Забележио је рекордну производњу црепа: 2,805.000 комада, што је за 360.000 више него у 1966. год. Још у првој години рада — 1966. год. — „Тигар“ је остварио вредност производње од 2,270.577,00 дин. Током године произвео је 2.445 хиљада комада црепа у вредности од 978.000,00 дин., 2.310 хиљада цигала за 346.500,00 дин., каљева за 104.700,00 дин. и осталих производа у вредности од 841.377 дин.

С обзиром на техничку опремљеност и приступачност основних сировина — глине уз саму локацију предузећа, разумљиво је што „Тигар“ стално повећава производњу. Уз 2.752 хиљаде комада црепа и 2.795 хиљада комада цигала, у 1968. год. је произвео још 39.030 м³ туцаника и осталог камена.

„Тигар“ из Књажевца остварио је 1969. год. производњу од 3.435.350,00 дин. Те године у предузећу је било запослено 160 радника. Од овога броја 89 станују у граду, а 71 у околним местима, који свакодневно долазе на рад (12 из Васиља, 17 из Сврљишке Тополе, 13 из Миљковца, 6 из Штипине, 5 из Берчиновца, 3 из Трговишта, 4 из Ргошта, 2 из Локве, 2 из Саставака, 2 из Белог Потока и 2 из Балановца). У непосредној производњи упуслено је 150 радника, а администрацији 10. Већина радника је квалификована и стручно оспособљена за рад ван администрације.

У 1971. год. вредност оруђа за рад у „Тигру“ износила је 260 хиљада динара.

Године 1971. експлоатацијом грађевинског камена у СО Књажевац бавило се још рударско-грађевинско предузеће „РГП“ — Књажевац.

И предузеће „Тимок“ у Бољевцу бави се производњом грађевинског материјала. Основано је 1962. год. и има два погона на Ртњу и у Подгорцу. До 1966. год бавило се производњом креча. Међутим, отада се добрим делом преоријентисало на производњу туцаника и мермерних блокова. У 1968. год. предузеће је произвело 384 тоне каменних блокова и 4602 тоне негашеног креча. Између 1964. и 1968. год. вредност обима производње је износила (у дин.): 1964. год. — 944.242, 1965. год. — 1.345.559, 1966. год. — 1.037.495, 1967. год. — 1.439.246 и 1968. год. 1.558.485.

У 1969. год. у предузећу је било запослено 47 радника; од тога броја 20 радника су квалификована, 3 полуквалификована, 15 неквалификована, 1 висококвалификован и 8 са средњом и нижом стручном спремом. У погону за производњу туцаника и мермерних блокова раде радници из околних села (26). На свака 6 радника запослена у основној делатности предузећа долази по један службеник.

Предвиђено је да се „Тимок“ интегрише са рудником угља „Боговина“. У оквиру рудника изградиће се фабрика камен-пласта.

Основна делатност производног предузећа „Градња“ у Салашу је производња опека и грађевинских елемената. Између 1970. и 1972. год. опремљеност предузећа изражена кроз однос оруђа за рад према броју радника била је следећа (вредност оруђа за рад по раднику у дин.): 1970. год. — 18.571,00, 1971. год. — 21.645,00 и 1972. год. — 15.610,00. У њему је запослен 51 радник и службеник. Од овога броја 7 радника чине технички и административни апарат, а 44 запослено је у основној делатности предузећа. У највећем проценту су запослени нискоквалификовани радници (38). То су, углавном, радници који станују у околним насељима и свакодневно долазе на рад. Највећи број радника има преко 27 година живота; само у 1972. год. таквих радника је било 42,

Производно предузеће „Градња“, из Салаша, произвело је у 1972. год. 998 хиљада комада зидарских елемената, 489 хиљада комада фалцованог црепа, 50 хиљада комада пуне цигле и 683 м³ ломљеног камена и туцаника.

Између 1970. и 1972. год. вредност производње у „Градњи“ је износила у дин.: 1970. год. — 620.972,00, 1971. год. — 1.562.878,00 и 1972. год. — 1.736.911,00.

Године 1974. у Кладову производњом цигле и дупло фалцованог црепа бавило се предузеће „Јединство“.

И у СО Жагубица последњих година поклања се знатна пажња производњи грађевинског материјала. Још 1971. год. у Жагубици је основано једно предузеће за експлоатацију белог мермера и кристалног вишебојног кречњака („Мермер“). План инвестиција предузећа износи 3800 хиљада динара: 1971. год. — 280, 1972. год. — 500, 1973. год. — 520, 1974. год. — 1000 и 1975. год. — 1500. Око 38,5% инвестиција предузеће покрива из акумулације СО Жагубица; остатак од 61,5% даје Републички фонд за кредитирање недовољно развијених подручја у Србији.

Предвиђено је да „Мермер“ у току 1975. год. произведе 15.000 тона белог мермера, 8000 тона ломљеног украсног камена, 20.000 тона млевеног мермера, 5000 тона креде и 60.000 тона тераца. Укупна вредност производње износиће 24.360.000 дин.

У предузећу „Мермер“, у 1974. год., било је запослено 30 радника.

У 13. години после увођења комуналног система постојала су још два већа предузећа за производњу грађевинског материјала-циглана у Неготину и производно предузеће „Хајдук Вељко“ у Штубику. Последње предузеће је основано 1956. год. У њему су запослена 32 радника. Колектив годишње произведе око 900.000 комада црепа и 600.000 комада цигала. Финансијски резултат пословања на бази фактурисане реализације у 1968. год. износио је 889.000,00 дин.

Од 32 уписана радника у предузећу „Хајдук Вељко“ 20 су квалификовани, 8 полуквалификовани, 3 са нижом стручном спремом и један са средњом. У непосредној производњи су запослена 28 радника.

До 1975. год. предузеће „Тимоградња“ из Зајечара треба „да оспособи погон за производњу бетонских елемената“, а „Тигар“ да „приступи изградњи новог погона у коме ће се производити шупљи елементи од печене цигле“.

У плану је да се у Ргошту код Зајечара подигне једна цемента. План инвестиција износи 900 милиона динара. Ефекат улагања биће следећи: 750.000 тона „клинкера“ (бетонских елемената), око 1.000.000 тона цемента годишње и 700 нових радних места. Основне сировине: лапорац, кречњак и туф. Капацитет фабрике не само да ће задовољавати потребе Тимочке Крајине него ће се и извозити.

У комунама ван Тимочке Крајине постоје два већа комбината за производњу креча и камена-у Деспотовцу („Ковиловача“) и Кучеву („Вељко Дугошевић“) по 1. Први је грађен између 1959. и 1967. год. У његову изградњу су утрошене 2,5 милијарде динара. Капацитет ком-

бината је 150 тона креча дневно и око 100.000 м³ камена годишње. У комбинату је производња механизована и аутоматизована, па при максималном коришћењу капацитета упошљава само око 170 радника.

У СО Деспотовац производњом грађевинског материјала бави се још грађевинско предузеће „Соколица“ (Деспотовац). 1970. год. оно је имало један погон за производњу цигли.

Комбинат „Вељко Дугошевић“ има три погона. У два погона „Каона“ и „Потајница“ производи креч. Први погон има 5 пећи; други — 4. У погону „Кучево“ комбинат производи туцаник и ризлу.

Између 1965. и 1968. год. техничка опремљеност комбината посматрана кроз однос оруђа за рад према броју радника је била следећа (по раднику у 000 нових динара): 1965. год. — 8,3, 1966. год. — 12,1, 1967. год. — 12,7 и 1968. год. — 14,9 (индекс 223). У укупној вредности основних средстава оруђа за рад учествују са 62—69% (за период 1965—1968. год.). Године 1968. проценат способности оруђа за рад износио је 48. Те године 544 уписана радника су остварила укупан приход од 15.405 хиљада нових динара. У 1965. год. доходак по једном запосленом раднику износио је 12,4 хиљаде нових динара. Годину дана касније, 1966., он је износио 12,1, а 1968. близу 14 (13,7).

Просечна годишња производња „Вељка Дугошевића“ износи 60.000 м³ камена, 70.000 тона негашеног креча и 40.000 тона хидратизованог.

Предвиђено је да се при комбинату до краја 1975. год. изгради једна нова кречана капацитета око 120 хиљада тона годишње.

Сем ових капацитета, у свим крајевима источне Србије постоје мале пољске кречане и циглане „које појединци према потребама подижу“ (17, 56).

ПРЕХРАМБЕНА ИНДУСТРИЈА

Источна Србија је велики произвођач пољопривредних производа и, с тим у вези, она пружа веома повољне услове за развој прехранбене индустрије, пре свега, за развој млинске. И, заиста, још од краја XIX века, акумулацијом трговачког капитала и јачањем извозне трговине, у њој се јављају први млинови за ушурну и трговачку мељаву. Али, и поред свих повољних услова, тек у послератном периоду, а као последица предузетих инвестиција на проширењу млинских капацитета и изградњу нових фабрика, у нешто већој мери се развила прехранбена индустрија.

Млинска индустрија. — У осмој години после увођења комуналног система индустријском производњом брашна у Тимочкој Крајини бавило се предузеће „Житопродукт“ у Неготину. Капацитет његових 9 млинова износио је 118 тона за 24 часа. Основано је после другог светског рата од млинова подигнутих између 1890. и 1924. год. Највећи број млинова је био за ушурну мељаву (Бољевац 1, Књажевац 2, Зајечар 2). Године 1963. за трговачку мељаву у комуни Неготин су постојала 2 млина, Књажевац 1 и Зајечар 1; укупно 4 млина капацитета 13—35 тона за 24 часа. У укупној производњи брашна на

подручју Тимочке Крајине, у 1963. год., млинови из комуне Зајечар учествовали су са 32,2% (18).

Између 1955. и 1970. год. извршена је реорганизација млинских капацитета у Тимочкој Крајини и створена су три већа предузећа за откуп, прераду и промет житарица — „Житокрајина“ (Неготин), „Житопромет“ (Зајечар) и „Житопродукт“ (Неготин). У састав здруженог предузећа „Житокрајина“ налазе се две организације — „Житопромет“ (Зајечар) и „Житопродукт“ (Неготин). „Житопромет“ има три погона (у Бољевцу, Књажевцу и Зајечару по 1).

Још 1955. год. је основан данашњи „Житопродукт“ у Неготину. Техничка опремљеност предузећа је задовољавајућа. Као погонско средство троши око 35.000 квч електричне енергије. У непосредној производњи, у 1968. год., имао је упуслених 145 радника. 1968. год. произвео је 10.589 тона брашна и 2653 тоне хлеба и пецива. Те године остварио је укупан приход од 28.061.000 дин. Остатак за фондове износио је 513.000 дин.

И у предузећу „Житопромет“, у 1968. год., производња брашна била је велика — 19.724 тоне белог брашна и 135 тона кукурузног. У његовим погонима поменуће године испечено је више од 3000 (3207) тона хлеба и пецива.

„Житопромет“ из Зајечара остварио је 1970. год. укупан приход од 28.131 хиљаду динара, а упошљавао је 890 радника.

У 1970. год. прерадни капацитети „Житопромета“ и „Житопродукта“ износили су 5755 вагона. Те године 28% капацитета коришћено је за ушурну мељаву; остатак од 72% коришћен је за трговачку мељавину. У састав предузећа налазило се седам млинова. Они су се налазили у Милошеву (1), Буковчу (1), Зајечару (2), Бољевцу (1), Дебелици (1) и Књажевцу (1). Највеће годишње капацитете имали су млинови у Зајечару (11.000 — 16.000 тона); најмањи млин у Дебелици — 5000 тона (19).

И у осталим крајевима источне Србије постоје млинови, али су њихови капацитети најчешће мали.

Предвиђено је да млински капацитети у источној Србији до 1975. год. осетно повећају производњу брашна. Само на подручју СО Неготин физички обим производње белог брашна увећаће се од 4755 тона у 1971. год. на 7200 тона у 1975. У истом периоду производња пшеничног брашна увећаће се од 4755 тона у 1971. год. на 7200 тона у 1975. Производња пшеничног хлебног брашна изгледаће овако у тонама: 1971. год. — 5400, 1972. год. — 7200, 1973. год. — 7200, 1974. год. — 7200 и 1975. год. — 7200.

Године 1971. предузеће „Житопромет“ у Зајечару пустило је у погон „нови савремено опремљен млин капацитета 60 тона дневно“.

Између 1971. и 1975. год. само у Тимочкој Крајини треба да се изграде млинови капацитета преко 30 (34,2) хиљада тона годишње. Вредност инвестиција износиће 8.638.000 дин. (19, 10).

Месна индустрија „Тимок“ — Зајечар. — Газдинства из источне Србије позната су као произвођачи стоке за тржишта. Један број произведених говеда и свиња откупљују и прерађују локалне индус-

тријске кланице. Највећа индустријска кланица налази се у Зајечару („Тимок“). Она се снабдева сировинама за клање и из Војводине, Лепенице, Груже, Понишавља, Црнице и Жупе (20, 11—12), јер газдинства из Тимочког басена радије продају стоку разним закупцима и прекупцима због виших откупних цена и исплате приликом преузимања грла. Само у 1969. год. на кланици је заклано 17.503 јунета, 7772 говечета, 42.500 меснатих и 6797 масних свиња; док прерада је износила 9227 тона свежег меса, 1673 тоне конзерви и 1680 тона разних сухомеснатих и кобасичарских производа (21, 3).

Године 1971. процењено је да за потребе прерађивачких капацитета Тимочка Крајина обезбеђује 14.000 грла товних јунади, 16.000 грла осталих категорија говеда, 24.000 меснатих свиња и 70.000 оваца и јагњади. Од 1975. год. проширени и реконструисани прерадни капацитети у Тимочкој Крајини моћи ће да прерађују 24.000 товних јунади и 60.000 свиња годишње. Због тога месне власти планирају да у периоду од 1971. до 1975. год. прошире и модернизују многе фарме за тов јунади и свиња (ПД Салаш и др.). У плану је да се индивидуална газдинства оријентишу не само на тов него и производњу товног материјала (22, 100—102).

До 1967. год. кланична индустрија у Зајечару налазила се у саставу месног пољопривредно-индустријског комбината. Међутим, отада она се интегрисала са Пољопривредним комбиноматом „Београд“. У 1970. имала је највећи остварен укупан приход у прехранбеној индустрији на територији комуне Зајечар — 139.217 хиљада динара (20, 11—12).

Индустрија млечних производа — Зајечар. — „ИМП“ спада у ред већих прехранбених предузећа у источној Србији: прерађује 41 хиљаду литара млека дневно (20, 6—8). Од 1963. год. има највећи утицај на развој млекарства у Тимочком басену. У периоду од 1966.—1969. год. она је просечно производила 809—1124 тоне пастеризованог млека, 343—1043 тоне јогурта, 104—530 тона киселог млека, 253—613 тоне млека у праху, 102—195 тона чајног маслаца и 38—587 тона овчијег и крављег млека (21, 3).

До 1975. год. капацитет млекуаре у Зајечару знатно ће се увећати. У плану је да се изврши реконструкција млекуаре у две фазе. Крај прве фазе предвиђен је за 1975. год.

Фабрика пива „7 септембар“ — Зајечар. — Од краја XIX века развијена је производња пива. Постоји једна пивара у Зајечару — „7 септембар“. Између два светска рата њен капацитет је износио од 12.000—24.000 хл пива годишње (18). У послератним годинама капацитети за производњу пива су повећани за више од двадесет пута.

Планирана реконструкција пиваре „7 септембар“ из Зајечара углавном је остварена између 1964. и 1970. год., капацитет јој је повећан на 500.000 хл. Такозвана „уска грла“, најчешће кочнице нормалног рада у производњи потпуно су отклоњена.

Пре реконструкције, у 1962. год., пивара „7 септембар“ је имала 98 радника. Бруто продукт јој је износио 252.282 хиљаде динара (18).

Рибарско производно предузеће „Бердап“ — Кладово. — Још 25. XII 1947. год. у Кладову је основано Рибарско производно предузеће „Бердап“. Рибари овог предузећа од уловљене миграторне рибе из Црног Мора производе кавијар. Годишње се произведе око 500—800 кг кавијара. Рекордна послератна производња кавијара је остварена 1956. год. — 1200 кг.

У Кладову предузеће „Бердап“ има хладњачу капацитета 2 вагона.

„Тимофлора“ — Књажевац. — Књажевачко предузеће „Тимофлора“ се бави откупом и прерадом лековитог биља. Основано је у првим годинама после увођења комуналног система. У почетку се бавило искључиво прерадом лековитог биља. Каснијих година производни асортиман „Тимофлоре“ обухватио је прераду и сушење поврћа и осталих пољопривредних производа.

1968. год. била је једна од успешнијих година „Тимофлоре“ у Књажевцу. У односу на 1967. год. производњу је повећала за 22%. Те године она је осушила у кг: црног лука — 85.248, семенки од бундева — 478.783, пасуља — 721.468, паприке — 1630 и шипурака — 44.464. У 1969. год. бавила се још сушењем празилука и орахових језгра.

Успон и раст „Тимофлоре“ најбоље показују материјални и финансијски резултати. Укупна вредност реализације производње, која је 1967. год. износила 3,203.079 дин., у 1968. год. увећана је на 4,548.074 дин., а 1969. год. износила 4,569.467 дин. У том раздобљу — од 1967. до 1969. год. — предузеће је само шипурака осушило 147.030 кг.

У 1969. год. вредност реализације предузећа на иностраним тржиштима је износила око 841,04 хиљаде динара.

Предузеће има основна средства у вредности од 1631,92 хиљаде динара и 59 упуслених радника. У непосредној производњи раде 47 радника; од тога броја 4 радника су квалификована и 43 стручно оспособљена. Преко 10% радника свакодневно долази на рад из околних места (из Ргошта 1, Бучја 2 и Доњег Зунича 3).

„Тимофлора“ планира да освоји производњу једног ловог производа-филтер чајева.

Прерада грожђа, воћа и поврћа. — Између 1959. и 1962. год. подрум у Књажевцу откупљивао је и прерађивао око 171—264 вагона грожђа годишње. У неготинском подруму прерада грожђа износила је 1959. год. 32 вагона, 1960. год. — 82 вагона, 1961. год. — 110 вагона и 1962. год. — 177 вагона. Последње године подрум у Рајцу је откупио 82 вагона грожђа, у Радујевцу 76 вагона и Михајловцу 75 вагона. Од 1959—1962. год. подруми у Књажевцу и Неготину откупили су 1990 вагона грожђа од индивидуалних виноградарара. После увођења комуналног система знатан део грожђа се прерађивао у вино по индивидуалним пивницама и извожен на тржишта Словеније и Хрватске. Стога су месне власти још 1963. год. предузеле потребне мере да се грожђе углавном прерађује у модерним друштвеним подрумима (18, 72—75).

У Тимочком басену данас се прерадом грожђа углавном баве Пољопривредни комбинат „Цервин“ (Књажевац) и Виноградарско-винарски комбинат „Крајина вино“ (Неготин). Њихови прерадни капацитети за грожђе износе 1750 вагона (23, 30).

Комбинат „Цервин“ послује као погон предузећа „Воћар“ из Београда.

„Крајина вино“ је интегрисана са извозним предузећем „Словенија вино“ из Лубљане. 1969. год. њени подрумски капацитети износили су 1250 вагона. Већи део сировина обезбеђује из тржних вишкова газдинстава индивидуалних произвођача. До 1969. год. снабдевала се сировинама преко задруга. Међутим, отада „Крајина вино“ почела је директно да уговара откуп грожђа (24, 11—12).

У осмој години после увођења комуналног система у Тимочној Крајини за прераду воћа, грожђа и поврћа постојала је Радионица за производњу воћних сокова (у саставу ПК „Цервин“), фабрика конзерви „Тимок“ (Зајечар) и „Дунав“ (Неготин).

Још 1960. год. основана је фабрика конзерви „Тимок“ у Зајечару. У њој се прерађују воће, поврће и други пољопривредни производи. Фабрика има сопствене расхладне уређаје. У 1965. год. је произвела 80 тона воћних сокова, 971 тону конзерви поврћа, 943 тоне воћних конзерви и 19.062 тоне других производа.

Између 1960. и 1963. год. фабрика конзерви „Дунав“ остваривала је друштвени бруто производ (у 000 дин.): 1960. год. — 194.099, 1961. год. — 267.552, 1962. год. — 245.221 и 1963. год. — 398.114. У првој години национални доходак јој је износио 4267 хиљада динара; другој — 28.710; трећој — 29.071 и четвртој — 36.800.

И производња сточне хране добро је развијена. Само у Тимочком басену постоји седам капацитета за производњу сточне хране. До 1975. год. у Салашу биће изграђена нова фабрика за производњу концентрата сточне хране. Годишње ће производити око 4 хиљаде вагона концентрата. Колики је то капацитет, најбоље се може видети из податка да ће бити највећа у Србији. Опрему за ову фабрику и силосе-према тврђењу инвеститора ПД „Салаш“ — испоручиће „Гоша“ из Смедеревске Паланке и „Утва“ из Панчева. Вредност инвестиција за фабричку опрему износиће 16 милиона динара.

Предвиђено је да се у источној Србији подигну многи нови прехрамбени капацитети. Такав је случај у СО Неготин, где се предвиђа изградња једне фабрике шећера у Прахову и уљаре у Неготину. Још 1962. год. израђен је елаборат за изградњу фабрике шећера, чија предрачунска вредност према ценама из 1961. год. износи 4,785.288.000 дин. Капацитет фабрике треба да буде 15.000 вагона репе, а производња шећера 9000 тона годишње. У истој комуни већ дуже времена воде се разговори и о изградњи једне фабрике воћа и поврћа већег капацитета.

ТЕНСТИЛНА ИНДУСТРИЈА

До другог светског рата у Зајечару постојала је само једна мања радионица за израду трикотаже. У том погледу запажа се већи напредак тек после ослобођења 1945. год. Још 1948. год. основано је

предузеће „Градско текстилно“. Из овог предузећа, које је 1952. год. променило назив, израсла је данашња зајечарска текстилна индустрија „Тимочанка“. Техничка опремљеност предузећа у Зајечару изражена као однос оруђа за рад према броју радника последњих година стално расте, тако да је само 1971. била за 3.005,00 дин. већа него у 1970. Док је 1971. год. опрема по раднику износила 9,614,00 дин., у 1971. повећана је на 12.619,00 дин. У 1972. год. вредност опреме по раднику износила је 14.424,00 дин.

У „Тимочанки“ је током 1972. год. било запослено 836 радника, од чега су биле жене 613. Они су сви били из града, осим њих 40, који су из приградских насеља долазили свакодневно на посао. У непосредној производњи је уложено 696 радника. Радна снага, према стварним квалификацијама, овако је изгледала крајем 1972. год.: са високом стручном спремом 3, вишом стручном спремом 17, средњом стручном спремом 64, нижом стручном спремом 17, ВКВ радници 27, КВ радници 241, ПКВ радници 212 и НКВ радници 255. У непосредној производњи раде 696 радника.

До 27 година живота има 476 радника.

„Тимочанка“ је специјализована за производњу трикотаже. Између 1970. и 1972. год. прерађивала је 224,0—413,8 тона памучног предива, 30,9—48,0 вуненог чешљастог предива, 0,6—7,5 тона предива од вештачке свиле и 121,0—155,0 тона синтетичког предива годишње. У 1970. год. произвела је 146 тона памучне трикотаже, 33 тоне вунене трикотаже и 112 тоне трикотаже од вештачке свиле и синтетичког предива; 1971. год. — 26 тона вунене трикотаже, 316 тона памучне тканине и 86 тона од вештачке свиле и синтетичког предива; 1972. год. — 250 тона памучне трикотаже, 38 тона вунене трикотаже и 81 тону остале трикотаже.

Између 1970. и 1972. год. укупна вредност производње „Тимочанке“ — индустријског дела предузећа лоцираног у Зајечару износила је 124,350.898,00 дин. и то: 1970. год. — 32,182.415,00 дин., 1971. год. — 40,844.170,00 дин. и 1972. год. — 51,324.313,00 дин.

Од 1961. год. „Тимочанка“ има свој погон у Бољевцу. Погон је снабдевен трикотажним машинама на ручни погон. У непосредној производњи, у 1968. год., имао је упуслених 74 радника. Од укупно 75 упуслених 35 је квалификованих радника, 37 полуквалификованих и 3 висококвалификована. Производи мушку, женску и дечију конфекцију. До 1968. год. просечна вредност остварене производње износила му је око 1,800.000 дин. годишње.

Производно предузеће „Напредак“ у Кладову бави се израдом вунене трикотаже и дугмади. Оно је у трајној пословној вези са „Центротекстилом“ из Београда. Између 1970. и 1972. год. његова опремљеност изражена кроз однос оруђа за рад према броју запослених радника била је следећа (у динарима по раднику): 1970. год. — 4.928, 1971. год. — 6.588 и 1972. год. — 8.195. У 1972. год. предузеће је прерадило 30,2 тоне вуненог предива и 35,3 тоне југоестра за дугмад. Вредност произведене вунене трикотаже и дугмади износила је 8,704.268,00 дин. За 2,494.176,00 дин. више него претходне године. Те године „Напредак“ је произвео 30,0 тона вунене трикотаже и 11.745 хиљада комада дугмади.

Током 1972. год. „Напредак“ је трошио као погонско гориво електричну енергију и течна горива.

У предузећу је 1972. год. било запослено 214 радника. Изузев 25 радника, који су из околних села свакодневно долазили на рад, сви остали су били из града. Од укупног броја запослених преко 180 (181) су нискоквалификовани и 17 квалификовани радници, а остали су висококвалификовани (4), са средњом (9) и вишом стручном спремом (3).

До 27 година живота има 113 радника.

И предузеће „Маја“ у Сврљигу бави се израдом вунене трико-таже (поред синтетике). Између 1966. и 1970. год. физички обим производње увећавала је по стопи од 108,5; у истом раздобљу, према подацима СО Сврљиг, она је уложила у основна средства 9,945,000,00 динара.

Од 1971 — 1975. год. индустрија трикотаже „Маја“ планира следећу производњу (у тонама): 1971. год. — 41, 1972. год. — 67, 1973. год. — 73, 1974. год. — 78 и 1975. год. — 82. У истом раздобљу она ће извршити инвестиције у вредности од 5,085.000 дин. и остварити следећи укупан приход (у 000 нових динара): 1971. год. — 8441, 1972. год. — 12.844, 1973. год. — 14.315, 1974. год. — 15.567 и 1975. год. — 16.674 (индекс 198).

Индустрија конфекције „Бранка Динић“ у Књажевцу основана је 26. децембра 1958. год. „од женске кројачке радионице“ (30, 129). У њој се углавном израђује рубље, одећа, јоргани и душеци. Предузеће се снабдева основним сировинама углавном са домаћег тржишта. Вредност основних средстава у једанаестој години рада износила је 1818 хиљада динара. У 1969. год. прерадила је тканина (у 000 м²): памучне тканине — 836,5, тканине од вештачке свиле — 109,2 и тканине од синтетичког влакна — 408,8. Највећи део тканина се прерађује у рубље. Године 1969. предузеће је произвело рубља у вредности од 11.962 хиљаде динара. Сем ње, „Бранка Динић“ произвела је још 147,1 хиљаду м² јоргана и душека у вредности од 1154 хиљаде нових динара.

Године 1969. у предузећу „Бранка Динић“ било је упуслено 68 квалификованих и 226 осталих радника. Од укупног броја упуслених станују у Књажевцу 252 радника; осталих 42 радника свакодневно долазе на посао из Берчиновца (2), Балановца (2), Булиновца (1), Валевца (2), Вине (2), Г. Зуниче (1), Горње Каменице (2), Дрчиновца (1), Доње Зуниче (1), Доње Каменице (1), Доње Соколовице (1), Лепене (1), Подвиса (1), Ргошта (2), Саставака (1), Стогазовца (2), Трговишта (10) и Штипине (7).

Текстилни комбинат „Сврљиг“ у Сврљигу такође се бави израдом јоргана, душека и рубља (поред униформе и панталона). Он је израстао од једне занатске организације у периоду од 1965 — 1970. год. У њему су током 1970. год. око 170 запослених радника реализовала укупан приход од 17,800.000 дин.

У плану је да се до 1975. год. изгради једна фабрика врећа за детерценте у Неготину. Капацитет фабрике износиће 10 милиона врећа годишње.

ПРОИЗВОДЊА КОЖЕ, ОБУБЕ, КОЖНЕ КОНФЕКЦИЈЕ И ГАЛАНТЕРИЈЕ

Фабрика обуће „Леда“ — Књажевац. — Од фабрике обуће „ФОК“ у изградњи променом назива настало је 1961. год. данашње предузеће. Тада је у њему било запослено 150 радника, а крајем 1969. их је било више од 800 (821). Око 92% од укупног броја уписаних радника ради у непосредној производњи. Још од свог оснивања предузеће је оријентисано на производњу женске модне обуће. Од 1966 — 1969. год. оно је годишње производило кожне обуће (у парима): 1966. год. — 611.000, 1967. год. — 730.000, 1968. год. — 863.400 и 1969. год. — 813.700. У истом периоду вредност производње је износила (у 000 дин.): 1966. год. — 30.536, 1967. год. — 35.853, 1968. год. — 43.967 и 1969. год. — 48.489.

„Леда“ је у 1969. год. прерадила 29 тона Ђонске коже, 137 хиљада м² горње коже, 154 хиљаде м² поставне коже и 104 тоне гуме-ног Ђона-плоче у вредности од 33,398.657 дин.

1969. год. бруто производ „Леде“ износио је 55.984 хиљаде динара, а укупна вредност основних средстава 20.531 хиљаду.

Кадровску основу у непосредној производњи чине 14 висококвалификована радника, 98 квалификована и 644 стручно оспособљена. Око 700 (711) радника стално станује у граду, док остали путују из околних села (из Доњег Зунича 12, Ргошта 14, Берчиновца 6, Горњег Зунича 9 и из осталих насеља 69).

Још 1959. год. у Зајечару је основана занатска радионица за израду кожне конфекције. Две године касније од ње је основано данашње предузеће „Стандард“ (25, 9). Интересовање за његове производе је велико не само у Тимочкој Крајини већ и ван ње. То је, уједно, и једино предузеће у СО Зајечар које се бави производњом кожне конфекције и галантерије. Његова опремљеност посматрана кроз однос оруђа за рад према броју радника је следећа (по раднику у дин.): 1970. год. — 4549, 1971. год. — 7428 и 1972. год. — 7860.

„Стандард“ запошљава 246 радника. То су углавном нискоквалификовани и приучени квалификовани радници из Зајечара. У непосредној производњи је запослено 211 радника. 1972. год. они су прерадили 62,0 тона сирове коже, 53,2 тоне ПВЦ производа, 35,3 тоне памучних тканина и 43,0 тона крзна домаћих животиња.

Пословни резултати за 1972. год. најбоље говоре о месту и снази овог предузећа у Тимочкој Крајини: прерађено је 193,5 тона сировина и произведено кожне галантерије и одеће у вредности од 2,088.000 дин.

Од 1971. год. зајечарски „Стандард“ има склопљен уговор о производњи и пласману са београдским предузећем ПРК „Београд“.

„Борчанка“ у Бору је јединствена организација која у свом производном процесу има ХТЗ опрему. Годишње преради 2500—3000 м² ХТЗ коже, 30.000—40.000 м² бокса и шпалта и 40—50 тона Ђона (25, 11).

До 1971. год. око 20% сирових кожа у Тимочком басену откупљивала је фабрика кожа „Брковић Црни“ из Зајечара; остатак од 80% конзервирале су организације „Југокожа“ Суботица-погон

Зајечар и „Кожа“ Крагујевац-погон Зајечар. Између 1967—1970. год. „Брковић Црни“ је производио бокса (у 000 м²): 1967. год. — 166,0, 1968. год. — 170,9, 1969. год. — 19,6 и 1970. год. — 20,6. У истом периоду производња шпалта је износила (у 000 м²): 1967. год. — 29,3, 1968. год. — 18,5, 1969. год. — 153,6 и 1970. год. — 147,9 (25, 2—3).

1972. год. фабрика кожа „Брковић Црни“ продавала је своје производе фабрици обуће „Леда“ (Књажевац), „Солид“ (Суботица), „Пролетер“ (Београд) и др. Међутим, отада је она припојена предузећу „Стандард“; она сада претежно производи сировине за потребе „Стандарда“. У кожари су запослена 103 радника.

У Сврљигу постоји такође једно предузеће за прераду ситне коже („Крзно“); оно послује као погон „Србокотекса“ у Београду. У „Крзну“ су током 1971. год. била уписана 111 радника, а бруто продукт износио преко 10 милиона динара.

ГРАФИЧКА ИНДУСТРИЈА

Источна Србија има само два већа графичка индустријска капацитета (у Бору и Зајечару по 1); остала графичка предузећа су више занатског карактера (23, 23). У производном програму, графичка предузећа имају доста широку делатност, нарочито штампарско-издавачко предузеће „Бор“ — све штампарске услуге, издавачка делатност и др.

Јуна 1962. год. у Бору је основано графичко предузеће „Бор“ као погон РТБ-а. Једну годину касније, 1963., решењем СО Бор предузеће је уписано у регистар привредних организација под именом „Штампарско — издавачко предузеће“ са седиштем у Бору. Од 1. августа 1963. год. послује као самостална организација. Вредност његових основних средстава, у 1968. год., износила је 3,668. 965,37 дин. У истој години предузеће је утрошило сировина у вредности од 1952 хиљаде динара.

85% од укупно запослених у предузећу „Бор“ ради у непосредној производњи. У администрацији су запослена 23 службеника. Највећи број радника у непосредној производњи чине полуквалификовани радници — 77. 1968. год. висококвалификованих радника било је 14 и квалификованих 39. До 5 година радног стажа има 48 радника, од 5—10 година 51, од 10—20 година 40 и од 20—30 година 14.

„Бор“ је у 1968. год. отштампао 27 тона новина, 28 тона књига — брошура, 16 тона рекламне штампе и остварио производњу још 447 тона осталих производа.

Фактурисана реализација предузећа „Бор“ у разним годинама износи (у 000 нов. дин.): 1966. год. — 3214, 1967. год. — 4857, 1968. год. — 6199 итд.

У производном програму графичког предузећа у Зајечару заступљене су две делатности-производња кутија (амбалаже од лепенке) и штампање новина, часописа, књига, брошура и образаца. Између 1970. и 1972. год. техничка опремљеност предузећа изражена као однос оруђа за рад према броју радника је била следећа (опрема по

раднику у дин.): 1970. год. — 14.365, 1971. год. — 25.275 и 1972. год. — 26.351. У непосредној производњи су запослена 73 радника. 1972. год. предузеће је утрошило 119 тона папира, 2,9 тона графичке боје, 274,0 тона картона и 453,5 тона лепенке. Годишњи обим производње му је релативно велики — од 18—38 тона новина и часописа, 14—26 тона књига и брошура, 32—56 тона тисканица и образаца и 503—682 тоне кутија од лепенке. Укупна вредност производње између 1970. и 1972. год. износила је у дин.: 1970. год. — 5,585.273,00, 1971. год. — 6,571.302,00 и 1972. год. — 7,253.253,00.

Наредних година графичко предузеће у Зајечару посебну пажњу посветиће повећању производње амбалаже. Од 1972—1975. год. оно ће у изградњу производног простора уложити око 2,3 милиона динара. Укупан физички обим производње у 1975. год. биће већи за 44% него у 1970., а бруто продукт за 85%. Запослених биће више за 52%.

Крајем 1972. год. у предузећу је било запослено 88 радника; од тога броја 9 радника су висококвалификовани, 33 полуквалификована, 21 квалификован, 12 високвалификована, 1 са нижом стручном спремом и 12 са средњом и високом. До 27 година живота има 19 радника. Међу запосленим преовлађује женска радна снага (55%). Око 5,7% радника свакодневно долази на рад из околних насеља.

У источној Србији штампарском делатношћу се баве још 3 предузећа — „Ага Рогожинаревић“ — Неготин, „Тимок“ — Књажевац и предузеће за стамбену привреду и комуналну делатност „Услуга“ — Бољевац.

ПРИМАРНА И ФИНАЛНА ПЕРЕРАДА ДРВЕТА

Висок проценат укупне површине под шумом и шумским земљиштем, који само у Тимочкој Крајини износи 43,3%, а такође и велика бруто дрвна маса у дубећем стању, заједно са друштвеним чиниоцима били су од пресудног значаја за развој дрвне индустрије у источној Србији. Наиме, према извештају ОПК Зајечар, у већем броју комуна овог дела Србије на једног становника просечно долази од 0,4—2,30 ха под шумом и шумским земљиштем. 17% од укупне бруто дрвне масе у дубећем стању Србије налази се на шумском подручју Зајечар. Тако, у СО Мајданпек се налази 8,200.000 м³, Бољевац 5,300.000 м³, Бор 2,855.000 м³, Зајечар 2,871.000 м³, Кладово 3,137.650 м³, Књажевац 2,700.000 м³ и Неготин 2,900.000 м³. У послератном периоду, захваљујући мелиорационим радовима, просечан годишњи прираст дрвне масе све је већи: по секторима власништва, на друштвеном сектору по 1 ха износи 2,45 м³, а приватном — 1,99 м³ (просечно 2,16 м³ по 1 ха); у истом раздобљу из истих разлога преовлађују очуване — економске шуме са 56,5%. Око 58,00% шума представљају чисте састојине лишћара и четинара (остале су мешовите). У чистим састојине буква је заступљена са 17,4%, храст-цер 10,0% и остале врсте дрвећа са 72,6%. Међу мешовитим састојинама преовлађује китњак-граб (23,4%) и граница — цер (37,1%). Према облику гајења шуме су овако заступљене: високе шуме 56,8%, ниске шуме 31,0% и остале 22,2%.

Из свих тих разлога је још у предратном периоду била развијена примарна прерада дрвета, а у послератним годинама основана многа предузећа за израду финалних производа.

Између 1961. и 1971. год. просечна годишња сеча у шумама на подручју Тимочке Крајине износила је 341.740 м³; у истом раздобљу, према подацима ШИП „Јужни Кучај“, просечна сеча на друштвеном сектору је износила 174.896 м³, а задружном и приватном — 166.844 м³. Од тога на нето дрвну масу је отпадало 297.596 м³ и то: техничку 79.736 м³, огревну 198.114 м³ и осталу 20.106 м³. Тако, у СО Мајданпек укупна бруто производња дрвне масе износи око 86.000 м³ годишње. Од тога око 25.000 м³ утреше индивидуална домаћинства и ПДИ „Каменица“; остатак се извози у Кучево, Београд, Сремску Митровицу, Италију и Немачку. На подручју СО Кладово просечна годишња бруто сеча износи 21.950 м³ за период 1966—1972. год. За 1053 м³ мање од могуће сече. У укупној нето дрвној маси трупци и јамско дрво учествују са 3315 м³.

За прераду дрвета источна Србија има само неколико индустријских капацитета; остала су више занатског карактера. ШИП „Јужни Кучај“ има највеће капацитете за примарну прераду дрвета. Ово предузеће је по својој делатности специфично, јер поред тога што се бави прерадом дрвета и производњом дрвних сортимената оно се такође бави и узгојом шума. Основано је под данашњим називом 1964. године спајањем шумског газдинства у Зајечару и дрвно-индустријског предузећа „Каменица“ (Доњи Милановац). Његове основне организације удруженог рада у Бољевцу и Доњем Милановцу су највећи погони за производњу резане грађе и прераду дрвета. Примарном прерадом дрвета бави се још неколико предузећа, од којих су на друштвеном сектору ШИК „Слободан Јовић“ у Кучеву и Фабрика фурнира и резане грађе у Дворишту код Деспотовца — свакако најзначајнији.

И у финалној преради дрвета последњих десетак година постигнути су значајнији резултати. Тренутно постоје капацитети у Зајечару („Јединство“ — фабрика намештаја), Сврљигу („Прогрес“ — предузеће за производњу и промет намештаја), Књажевцу („Универзал“ — индустрија намештаја), Минићеву („ТДР“ — производња класичког кухињског намештаја), Бору („Јединство“ — предузеће за израду грађевинске столарије, плакара и ентијера) и Доњем Милановцу („Каменица“ — дрвно-индустријско предузеће).

Између 1965. и 1970. год. „Јединство“ из Зајечара остваривало је укупан приход од 4.449—13.870 хиљада динара годишње. Основано је од једног столарског предузећа. Имајући у виду да је кључ успеха у реализацији производа производња модерног намештаја, ово предузеће посебну пажњу поклања техничкој опреми својих погона. Његови производи познати су на југословенском тржишту.

Године 1968. „Јединство“ је произвело 2935 гарнитура комплетног намештаја и 4696 комада „некомплетног саставног кућног намештаја“.

У Зајечару израдом намештаја и столарије бави се још заштитна радионица „ДЕС“.

И „Прогрес“ у Сврљигу бави се производњом намештаја — соба, ормана, кауча, полуклауча, витрина и федер мадраца. Предвиђено је да предузеће између 1971—1975. год. сузи асортиман производње. 1970. год. оно је имало један погон за производњу пластике. У предузећу су запослена 144 радника; од тога броја 59 радника су нискоквалификована, 63 висококвалификована, 21 са средњом стручном спремом и 1 са вишом.

„Каменица“ је основана 1954. год. из састава ШИК „Слободан Јовић“ у Кучеву. Укупна набавна вредност његових основних средстава за рад у 1968. год. износила је 3,602.624 дин. Резана грађа, паркет, намештај и столарија су јој главна делатност.

Као погонску снагу „Каменица“ користи електричну енергију. У технолошком процесу користи водену пару, коју производи у сопственој режији. У 1968. год. утрошила је електричне енергије у вредности од 159.622,80 дин. Снабдева се сировинама преко 33 „Рудна глава“, 33 Лазница, шумског огледног добра „Дебели луг“, ШИП „Јужни Кучај“ и својих секција у Доњем Милановцу, Брзој Паланци и Кладову. Укупно годишње преради око 15.000 м³ свих врста дрвета. У њеном производном асортиману током 1968. год. резана грађа је учествовала са 60%, паркет са 30%, намештај и столарија са 10%.

У 1968. год. финансијски обим производње „Каменице“ износио је 7,538.513 дин. За 9% више него у 1967. год. У физичком обиму производње повећање износи 6516 м³ резане грађе и 1396 м³ паркета.

У „Каменици“ су 1969. год. била запослена 292 радника. Изузев 60 радника, који свакодневно долазе на рад из Мосне, Голубиња, Тополнице и Бољетина, сви остали су из Доњег Милановца. Однос запослених у администрацији и производњи је 22:270. Од укупног броја запослених 154 радника су неквалификована, 7 полуквалификована, 78 квалификована, 13 висококвалификована, 31 са средњом стручном спремом, 5 са вишом и 4 са високом. У предузећу има 9 ученика у привреди. Око 18% радне снаге чине жене.

У 1970/71. год. ПДИ „Каменица“ је изграђена на новој локацији у Доњем Милановцу.

Између 1964. и 1967. год. изграђена је пилана на локацији зв. „Змијанац“ у Бољевцу. „Средње“ је опремљена машинама за прераду дрвета. Укупна вредност фактурисане реализације у 1967. год. јој је износила 2,806.371 дин. За 2,774.928 дин. више него претходне године. Ова цифра од близу 3 милиона динара је резултат увећаног обима производње. Тако динамичан раст производње имао је видан економски одраз и на укупан приход пилане-од 16.596 дин. у 1966. год. на 2,414.729 дин. у 1967.

Пилана у Бољевцу се снабдева сировинама од Шумске секције у Бору и Бољевцу. Производи парену и непарену резану грађу по ЈУС-у. 1968. год. произвела је 8500 м³ резане грађе.

У пилани је уложено 145 радника. Неквалификованих радника има 118; остали су углавном квалификовани. По месту становања највећи број радника је из Валакоње, Малог Извора, Илине, Ми-

рова, Доброг Поља, Добрујевца, Јабланице, Боговинце и Савишца. У Бољевцу станује само 30 радника.

„Универзал“ у Књажевцу основан је 1959. год. Тада је располагао основним средствима од 1163 хиљаде динара. У седмом и осмој години рада просечно је располагао са 617.316—716.665 дин. обртних средстава. Између 1966. и 1967. год. коефицијент обртаја средстава у предузећу износио је 2,94—4,45. У истом периоду „Универзал“ је остваривао фактурисану реализацију од 1.869.176 — 3.475.684 дин. годишње, укупан приход 1.825.579—3.212.567 дин., нето продукт 668.095—1.009.582 дин. и доходак за расподелу 564.773—881.998 дин.

Производња кауча и витрина је главна делатност „Универзала“. 1969. год. он је произвео ових производа у вредности од 6.169.943,72 дин. Те године у предузећу је утрошено 1000 м³ грабе, 350 м³ „укочени плоча“ и фурнира, 200 м³ резане чамове даске, 30.000 кг сунђера, 30.000 м² мебл штофова, 2000 кг окова и 200.000 комада завртања.

Око 73% радника у „Универзалу“ је из Књажевца, а 27% из околних села (Васиљ, Равна, Сврљишка Топла, Ргоште). У непосредној производњи је уписано 87% од укупног броја радника — 107. Преко 25% радника су квалификовани.

Из документације Основне привредне коморе у Зајечару види се да је на подручју Тимочке Крајине, у 1970. год., у свим дрвно индустријским капацитетима укупно произведено 16.140 м³ резане грабе и фризе, 1460 м³ класичног паркета, 2000 гаранитура собног намештаја, 4500 гранитура кухињског намештаја, 1200 гарнитура трпезарија, 17.620 комада комадног собног и кухињског намештаја, 7100 комада елемената од масива, 1416 м³ грабевињске столарије и плакара и ентеријера у вредности од 540.000 дин. Производња у производном занатству била је знатно мања — 1460 м³ резане грабе, 158 гарнитура собног намештаја, 62 гарнитуре кухињског намештаја и 2650 комада собног и кухињског намештаја. У истој години укупна вредност оруђа за рад у дрвно-прерађивачким организацијама износила је 5.773.785 дин. За 2.787.142 дин. мање од набавне вредности. Највећу вредност оруђа за рад имало је ПДИ „Каменица“ (1.891.913 дин.) и Фабрика намештаја „Јединство“ (2.391.871 дин.). У појединим организацијама степен физичке способности оруђа за рад је износила од 56,0—72,4%.

До 1975. год. извршиће се модернизација и реконструкција многих прерадних дрвних капацитета у Тимочком басену. Предвиђено је да само инвестициона улагања у фабрици намештаја „Јединство“ (Зајечар) износе око 5 милиона динара. Од тога ће се око 1.500.000 дин. утрошити у реконструкцију и модернизацију погона; остатак средстава предузеће ће инвестирати у пратеће објекте. У „Јединству“ очекују да ће преко планираних инвестиција увећати доходак на 5.850.000 дин. и бруто прудукт на око 25.000.000 дин.

И на приватном сектору у Тимочком басену развијена је приватна прерада дрвета (СО Књажевац и др.). Још 1964. год. само земљорадничка задруга у Кални је откупила од индивидуалних газ-

динства 1776 м³ хростове јамске грађе, 41 м³ техничке грађе, 1689 м³ букове јамске грађе, 156 м³ букових дасака, 4559 м³ букових железничких прагова, 31 м³ ораховог фурнира и 28 м³ дрвета за огрев.

У комунама ван Тимочког басена такође је развијена финална и примарна прерада дрвета. Тако, у Дворишту код Деспотовца постоји погон ШИП „Црвена застава“ из Крушевца. У првим послератним годинама пилана се налазила у к.о. Беле Воде. Међутим, током 1960. год. она је пресељена у к.о. Двориште ближе већим комплексима букових шума. У осмој години после увођења комуналног система пилана се интегрисала са ШИП „Црвена застава“. Од 1963. год. углавном се бави резањем букове грађе и производњом фурнира. Две године после интеграције имала је 364 радника и структура производње јој је изгледала овако: 6081 м³ резане букове грађе, 411 м³ несецованог ораховог фурнира, 301 м³ несецованог буковог фурнира и 158.345 м³ сецованог ораховог фурнира.

Предвиђено је да погон из године у годину стално увећава производњу, нарочито резане букове грађе. У плану је да погон освоји производњу сецованог буковог фурнира.

Године 1972. у грађевинском предузећу „Соколица“ у Деспотовцу постојао је један погон за израду столарије.

У производњи ШИК „Слободан Јовић“ доминантно место заузима резана грађа. Између 1965. и 1968. год. опремљеност комбината изражена кроз однос оруђа за рад према броју радника била је следећа (по раднику у милионима нових динара): 1965. год. — 6,7, 1966. год. — 16,1, 1967. год. — 16,4 и 1968. год. — 16,6. У истом периоду индекс пораста вредности његових оруђа за рад у апсолутним износима износио је 250, дохотка 91, а степен способности оруђа за рад 98.

ШИК „Слободан Јовић“ из Кучева остварио је 1968. год. доходак од 8,6 милиона нових динара. Те године имао је 4 производне јединице за прераду дрвета-пилану, фабрику шпер плоча, погон за производњу племенитог фурнира и ивер плоча. Капацитет прве јединице износи 18.000 м³ резане грађе за 24 часа, друге — 4500 м³ шпер плоча, треће — 550 м³ фурнира и четврте — 7500 м³ иверица. У 1969. год. комбинат је произвео 4600 м³ шпер плоча, 542 м³ резаног фурнира, 64 м³ сецованог фурнира и 6637 м³ резане грађе.

Комбинат има 888 радника.

УЉАРСКА ПРИВРЕДА

До 50-их година XX века у Тимочком басену запажала се експанзија развоја уљарске привреде, посматрана кроз призму отварања рудника. Међутим, отада почиње интензивно затварање рудника. Разлог је све већа преоријентација корисника на потрошњу течних и других горива. Од петнаест и више рудника, у 1968. год., било је са активном производњом само четири — „Боговина“ — рудник мрког угља (Боговина), „Лубница“ — рудник лигнита (Лубница), „Добра Срећа“ — рудник каменог угља (Вина) и „Вршка Чука“ — рудник антрацита (Аврамица — Зајечар).

Производња угља. — У Тимочком басену постоје веома сложени геолошко-тектонски односи, који одређују начин и обим експлоатације угља. Стручњаци, осим тога, истичу да производњу угља карактерише низак ниво производње, ниски учинци, слаба акумулативност и отежани услови пласмана (26, 24). Најстарији геолошки објекат из кога се руда откопава је „Вршка Чука“ — рудник антрацита (камени угаљ на вишем степену карбонификације лијаске старости). 1968. год. његове резерве су процењене на око 2 милиона тона. Резерве боговинског угљеног базена су нешто веће — 11,617.783 тоне. На локацији „Западно поље“ рудник „Боговина“ има 6,015.297 тона угља; остале утврђене резерве налазе се на локацији „Источно поље“. Угаљ се експлоатише само на првој локацији. У руднику „Боговина“ за осам месеци у 1969. год. 688 рудара су произвела угља (у тонама): комад — 8683, коцка — 21.589, орах — 26.910, грах и ситан — 83.586.

„Боговина“ има једну од модернијих сепарација угља.

Од 688 директно запослених у производњи 264 рудара су не квалификована, 34 висококвалификована и 283 квалификована; осталих 107 рудара су полуквалификовани.

Између 1962. и 1966. год. производња угља у руднику „Лубница“ износила је у тонама: 1962. год. — 164.966, 1963. год. — 189.400, 1964. год. — 183.500, 1965. год. — 192.900 и 1966. год. — 178.900 (26, 29). Две године касније, у 1968., производња је износила 176.970 тона.

Рудник „Лубница“ у 1964. год. располагао је са око 5,000.000 тона ванбилансних и око 2,000.000 тона билансних резерви угља (1, 21).

У осталим активним рудницима експлоатација угља у 1968. год. била је следећа: „Добра Срећа“ 176.970 тона и „Вршка Чука“ 52.403 тоне. Последњи рудник даје угаљ са 5660 калорија, минималним процентом влаге (0,92%), али са веома много пепела (27, 312).

Рудници планирају знатна улагања у припремне истражне радове и реконструкцију јамских просторија. То ће им омогућити да увећају производњу. Само рудник „Вршка Чука“ — Аврамовица у 1975. год. треба да произведе више угља за 42% него у 1971.

Бруто продукт „Вршке Чуке“ у 1970. износио је 13,262.830 дин. и у 1975. треба да буде већи за 9,237.170 дин. — 22,500.000 дин.

Од 2306 запослена у рудницима „Добра Срећа“, „Вршка Чука“, „Боговина“ и „Лубница“, према подацима кадровске службе за 1966. год., 2155 су рудари; остатак отпада на инжењере, техничаре и службенике. Највећи број висококвалификованих радника има рудник „Лубница“ (7,4%), квалификованих „Боговина“ (36,7%) и „Вршка Чука“ (32,0%), полуквалификованих „Боговина“ (17,8%), неквалификованих „Добра Срећа“ (51,0%) и „Лубница“ (57,0%). Тако у руднику „Добра Срећа“ од укупног броја запослених из Вине су 100 радника, Зоруновца 20, Слатине 60, Булиновца 40, Шуман Топле 50, Бањског Орешца 30, Балановца 40, Грезне 20, Стогазовца 30, Дречиновца 25, Скробнице 10 и осталих места 10; „Вршкој Чуки“ — из Грљана 210, Великог Извора 80, Вратарнице 100 и осталих места 62; „Боговини“

— из Боговине 320, Подгорца 230, Валакоње 120, Оснића 80, Сумраковца 50, Злата 50, Савинца 40, Бољевца 10 и осталих места 49; „Лубници“ — из Лубнице 270, Звездана 30, Планинице 35, Врбовца 10, Оснића 30, Леновца 15, Лесковца 30, Горње Беле Реке 20 и осталих места 30.

И у комунама вап Тимочког басена развијена је угљарска привреда (СО Жагубина и др.).

Још почетком 1960. год. у СО Деспотовац од сењско-ресавских и деспотовачких рудника основано је једно велико предузеће за производњу угља — „Рембас“ у Ресавици. Оно обухвата седам угљено-них подручја. У појединим подручјима, према подацима „Рембаса“, истражене и процењене резерве угља износе у тонама: „стромостенском“ — 18.000.000, „јеловачком“ — 9.000.000, „булско-жидиљском“ — 13.000.000, „равноречко-сењском“ — 20.000.000, „раваничком“ — 5.000.000, „сисевачком“ — 20.000.000, и „лигнитском“ — 14.000.000. Највише се производи угља у погону „Ресава“ (230.100 тона годишње) и „Морава“ (188.170 тона); најмање у погону „Сењски рудник“ (108.700 тона). У осталим погонима, до 1966. год., производња је износила од 132.600 (Водно) до 185.000 (Равна Река) тона годишње. Произведен угља има 2500—4000 калорија.

Између 1961. и 1966. год. вредност произведеног угља у ресавско-моравском угљеном басену „Рембас“ износила је у хиљадама динара: 1961. год. — 3.803.262, 1962. год. — 3.157.000, 1963. год. — 5.351.000, 1964. год. — 6.450.000, 1965. год. — 8.265.000 и 1966. год. — 8.320.000.

„Рембас“ има једну од модернијих сепарација угља у СФР Југославији.

После увођења комуналног система, у 1965. год., „Рембас“ је имао 4400 радника и службеника. У свим погонима углавном су били запослени радници из Миливе, Плажана и других околних места.

Године 1966. извршена је дезинтеграција „Рембаса“ и из његовог састава је издвојен погон „Морава“ са својим јамама; он данас послује под називом „Деспотовачки рудници мрког угља и лигнита“ — Деспотовац. Пре дезинтеграције „Морава“ је за девет месеци у 1965. год. произвела 122.110 тона угља. Међутим, за исти период у 1966. год. она је произвела 96.000 тона, 26.110 тона мање него у претходној години. Укупна производња по јамама је износила у тонама: „Венац“ — 42.385, „Бочинац“ — 34.915 и „Манасија“ — 18.700. Ово смањење производње било је резултат експлоатације само „старих откопаных поља“.

И у руднику „Јасеновац“ код Крепољина производи се мрки угља. Око 140 упуслених радника просечно годишње производе од 18.000—24.000 тона угља за огрев. У 1970. год. ова производња је износила 18.515 тона.

У наредним година „Јасеновац“ ће уложити доста средстава за реконструкцију и отварање нових погона. Средства ће првенствено бити улагана у отварање нових погона.

„Јасеновац“ у 1975. год. треба да произведе 56.500 тона угља, 37.985 тона више него у 1970. Укупне процењене резерве угља сада износе 620.000 тона.

РЕГИОНАЛНИ РАЗМЕШТАЈ ПРОИЗВОДНОГ И УСЛУЖНОГ ЗАНАТСТВА

У источној Србији се остварује око 100.032 хиљаде народног дохотка од занатства (3,90% од укупног дохотка); тако је током 1970. год. он износио (у 000 дин.): у СО Бољевац 2481, Бор 41.929, Деспотовац 5050, Кладово 4522, Књажевац 8633, Кучево 4718, Мајданпек 3826, Неготин 8150, Сврљиг 2741, Зајечар 14.943 и Жагубица 3039. Највећи део дохотка из занатства, или 56,63% од укупног дохотка, остварује приватни сектор. До 5000 хиљада динара он остварује у СО Бољевац, Бор, Кладово, Кучево, Мајданпек, Сврљиг и Жагубица; од 5000—10.000 хиљада динара — СО Деспотовац, Књажевац и Неготин; преко 10.000 хиљада динара — СО Зајечар. У односу на укупан доходак, а по комунама, у 1970. год. највеће учешће занатство имало је у СО Бор (7,05%), СО Жагубица (5,44%), СО Кучево (4,56%), СО Књажевац (3,65%), СО Сврљиг (3,59%) и СО Зајечар (3,28%); најмање у СО Мајданпек (1,55%) и СО Кладово (1,91%). У осталим комунама овај проценат је износио од 2,63 (СО Неготин) до 3,06 (СО Деспотовац).

Према томе, у 1970. год. највећи доходак и процентуално учешће у укупном дохотку имало је занатство у СО Бор. Међутим, при том треба истаћи да последњих десетак година у овој, а исти је случај и у осталим комунама, учешће самосталних занатлија у укупном дохотку опада. Прво — што се смањује број самосталних занатлија по селима; у поређењу са 1966. год., у 1968. тај број само у СО Бор је опао са 492 на 199. И друго-што стално јача занатство друштвеног сектора. Узрок првој појави најчешће лежи у слабој техничкој опреми приватног занатства по селима и ступању појединих занатлија, нарочито оних делатности чији је значај опао, у друштвеној занатској предузећа; но, поред свега тога, укупан број регистрованих власника у производном занатству на приватном сектору у 1970. год. износио је 3528, а нерегистрованих 734. Број запослених радника у њима износи 778, а ученика 128. Акумулација 1970. год. износила је 10.735 хиљада динара, а народни доходак 56.408 хиљада динара.

У СО Бор, у 1968. год., регистровано је 269 производних и услужних радњи самосталних занатлија. Од тога се по селима налазило 199 радњи; остале су биле лоциране у Бору. Највећи број занатских радњи по сеоским к.о. имао је Брестовац (25), Злот (59) и Шарбановац (26); најмањи к.о. Оштрељ (3), Танда (5), Бучје (6) и Лука (8). У осталим к.о. број занатских радњи износио је од 14 (Горњане) до 19 (Кривељ). Већином су то биле ковачке (21), столарске (21) и кројачке радње (19). У њима су углавном запослене нискоквалификоване занатлије (177) из свих етничких групација. 1968. год. етнички менат се једино испољавао у посластичарству и пекарству, јер су се овим делатностима претежно бавиле етничке групе са Косова. У ис-

тој години просечан промет занатских радњи из различитих бранши износио је од 12—50 хиљада нових динара. Највећи просечан промет остварују електромеханичари (50.000 дин.), зидари (30.000 дин.), каменоресци (28.000 дин.), аутомеханичари (20.000 дин.) и кројачи (15.000 дин.). Од овога изузетак чине ковачи у Бору. У 1968. год. 3 ковача су остварили промет око 450.000 дин. (просечно по 150.000 дин.).

Упоредни преглед броја занатских радњи по селима у СО Бор између 1966. и 1968. год.

М е с т о	Г о д и н а		
	1966	1967	1968
Брестовац	53	50	25
Бучје	7	10	6
Горњане	58	46	14
Доња Бела Рена	36	43	17
Злот	143	131	59
Нривељ	40	38	19
Луна	14	15	8
Метовница	39	34	17
Оштрељ	5	7	3
Танда	15	17	5
Шарбановац	52	50	26
Укупно	492	471	199

Насупрот занатима по селима, занатство у самом Бору јача из године у годину и задовољава најнужније потребе градског становништва. Између 1966. и 1968. год. пораст броја занатских радњи самосталних занатлија изгледао је овако: 1966. год. — 46, 1967. год. — 59 и 1968. год. — 70. Од 80 занатских радњи, колико их је просечно било за девет месеци 1969. год., највећи број њих је био из кројачке (10), часовничарске (5), обућарске (5) и берберске делатности (8); у истом периоду, на подручју к.о. Бор ковачких радњи је било 3, фотографских 3, каменорезачких 3, електроинсталатерских и електромеханичарских 4, аутомеханичарских 4, посластичарских 4 и из осталих делатности 31.

Године 1968. у СО Бор занатством на друштвеном сектору бавила су се предузећа „Будућност“ — Злот, „Јединство“, „Борчанка“ (текстилни погон), „Рудар“ и „Зидар“ — Бор.

Текстилни погон „Борчанке“ опремљен је новим машинама. Укупна вредност његових основних средстава у 1968. год. износила је 1543 хиљаде нових динара. Од тога отпада на оруђа за рад 990 хиљада; остатак од 553 хиљаде динара чине грађевински објекти.

Од 126 запослених у „Борчанки“ 57 њих су квалификовани радници; остали су углавном полуквалификовани.

Данас „Борчанка“ производи заштитна одела за потребе запослених у РТБ-у и постиже доста добре финансијске резултате.

Бруто продукт текстилног погона „Борчанке“ у 1966. год. износио је 6042 хиљаде нових динара. Годину дана касније, 1967., он је увећан на 6404 хиљаде, а у 1968. год. износио је 6398 хиљада.

Из цигларске и столарске делатности занатско предузеће „Јединство“ у Бору остварује годишњи промет од 3161—4680 хиљада нових динара. Његова вредност основних средстава у 1968. год. износила је 3279 хиљада нових динара. Оно има браварски, столарски и цигларски погон. Последњи је најопремљенији и у 1968. год. остварио је промет од 1055 хиљада динара. У њему је запослено 20 нискоквалификованих радника, 17 полуквалификованих, 24 квалификована, 26 висококвалификованих, 12 са нижом стручном спремом и 6 са средњом и вишом.

Између 1966. и 1967. год. промет Занатског предузећа „Зидар“, које од 1. октобра 1969. год. послује у саставу „Јединства“, износио је 1579—3179 хиљада нових динара.

Услужно занатско предузеће „Рудар“ је опремљено основним средствима у вредности од 1112 хиљаде нових динара. Оно углавном пружа услуге грађанима из берберске и кројачке делатности, врши оправке свих електричних уређаја, прање, пеглање и хемијско чишћење одела. Оно то стварује са 33 нискоквалификована радника, 2 полуквалификована, 52 квалификована, 4 висококвалификована и 10 са нижом, средњом, вишом и високом спремом. Предузеће остварује годишњи промет од 1676—2126 хиљада нових динара.

Столарска радионица „Будућност“ у Злоту је имала 1968. год. оруђа за рад у вредности од 70 хиљада нових динара. Њен промет износи 280—290 хиљада динара годишње. У њој су запослена 160 радника.

У Деспотовцу и његовом административном подручју на друштвеном сектору постоји само једно занатско предузеће—Комунално услужно занатско предузеће—Деспотовац. Између 1965. и 1970. год. његов занатски погон углавном се бавио извођењем водоинсталатерских радова и одржавањем водоводне мреже. Једна столарска радња, у 1965. год., просечно је имала основна средства у вредности од 200.000 дин., електроинсталатерска 30.000 дин., бојадиска 60.000 дин., браварска 125.000 дин., ковачка 60.000 дин. и берберска 70.000 дин. У истој години на подручју СО Деспотовац је било 836 занатлија. Изузев њих 416, који су имали регистроване радње, сви остали су се бесправно бавили занатством. То су претежно поткивачи, фризерски, берберски, кречари, ковачи и ћурчије; од укупног броја регистрованих занатских радњи у 1965. год., столарских је било 37, ковачких 19, ћурчијских 11, кројачких 36, поткивачких 12, зидарских 29, бачварских 17, берберских 12 и из свих осталих делатности 274. Међу последњим захваљујући сировинама, стручној радној снази а, пре свега, великој потражњи на тржишту, најбројније су кречарске; томе је несумњиво разлог и висока продајна цена креча, при чему треба имати у виду да је он по свом квалитету познат у источној Србији. Њихов број, према подацима СО Деспотовац, у 1965. год. износио је 70.

Близу 4% од укупног народног дохотка у СО Сврљиг потиче из занатства. Од 234 власника у производном занатству на приватном сектору током 1970. год., регистровано је било само 197; значајно је истаћи да се исте године у Сврљигу и његовој ужој околини „осећала оскудица у свим занатима“. У 1970. год. приватни сектор је остварио 2741 хиљаду динара народног дохотка у производном занатству.

Између 1966. и 1969. год. на друштвеном сектору бруто дохотак из занатства увећан је за близу 300 хиљада нових динара. У 1966. год. он је у СО Сврљиг износио 13.844,42 дин. Годину дана касније, 1967., он је увећан на 174.559,82 дин., а 1969. он је износио 434.920,00 дин. У овом периоду, захваљујући заузимању локалних власти, предузимац је низ мера за модернизовање друштвених занатских организација и њихово прерастање у индустријска предузећа.

Из истих разлога последњих неколико година у Сврљигу се се поклања посебна пажња интеграцији радних организација, а 1969. год. извршена интеграција „Грађевинског предузећа“ и „Комуналца“.

Предузеће „Победа“ производи четке за усипваче, молерске усуге, маинарску, текстилну и другу индустрију.

Производњом пекарских производа бави се „Житенек“.

На подручју СО Неготин, у 1968. год., постојало је 390 производних и 16 услужних занатских радњи. Најважнији занатски центри су Неготин, Јабучовац и Штубик. У првом центру постоји преко 100 (115) радњи самосталних занатаија и 4 друштвене занатске организације — „Ага Рогожинаревић“ (штампарија), „Пољоремонт“ (погон за оправку пољопривредних машина и других за рад), берберско-фризерска и обућарска задруга. Највећи национални дохотак остварује предузеће „Ага Рогожинаревић“. 1963. год. он је износио 15.283 хиљаде динара; у истој години доходак у „Пољоремонту“ остварен је од 14.628 хиљада динара, обућарској задрузи 2100 и берберско-фризерској 5804.

Још 1959. год. основано је предузеће „Ага Рогожинаревић“ у Неготину. Оно је осредње опремљено за штампање образаца свих врста и брошура. Годишње преради око 65 тона сировина. У 1968. год. 32 запослена радника остварила су бруто приход од 82.700.000 дин., него продукт 58.500.000 дин. и доходак 44.600.000 дин.

Крајем 1968. год., с обзиром на структуру занатских радњи, Неготин се карактерисао највећом хетерогеношћу; у истој години слично је било у Штубику и Јабучовцу. Каква је хетерогеност структуре занатских радњи у овом периоду била у Неготину, најбоље показује то што је у њему тада било 5 воскара, 3 радиомеханичара, 3 стаклоресца, 3 опанчара, 2 пекара, 3 ваљавичара, 7 ћурчија, 3 берберина, 1 лончар, 3 вуновлачара, 1 плетар, 2 аутомеханичара, 12 кројача, 2 сарача, 1 везиља, 3 часовничара, 3 ковача, 4 молера, 3 машинбравара, 3 фотографа, 3 столара, 2 млинара, 4 електромонтера, 8 посластичара, 1 димничар, 3 казанџије, 2 месара, 2 каменоресца, 3 зидара, 2 обућара, 1 содаџија, 2 фризера, 3 ужара, 1 ливац, 3 бојашџе, 6 лимара и из осталих делатности 2. У Штубику је тада било 3 зидара,

1 вуновлачар, 1 лончар, 1 опанчар, 1 пекар, 2 кројача, 1 посластичар, 1 ливац, 2 месара, 1 содаџија, 1 столар, 1 ковач, 1 воскар и 1 бојација, а Јабуковцу 3 кројача, 15 зидара, 1 бојација, 2 ћурчије, 2 месара, 2 пекара, 1 столар, 2 воскара, 3 опанчара, 1 казанџија, 2 бачвара, 1 електромонтер, 1 штрикер и 1 стругар.

Предвиђено је да се предузме низ мера за бржи развој услужног занатства и домаће радности. Последње је нарочито добро развијено у Неготину, у коме је иначе највећи туристички промет на подручју истоимене комуне. Још 1965. год. у њему је предузеће „Крајина турист“ основало један погон за израду предмета домаће радности. Једно домаћинство које се бави овим послом просечно заради 7500,00 дин. годишње. У околини Неготина овим послом највише се баве становници из Радујевица, Прова, Кобишнице и Буковча.

У СО Књажевац техничка опремљеност занатства је слаба; током 1969. год. занатлије су располагале најнужнијим алатом, машинама, уређајима и инсталацијама за обављање занатске делатности. Од укупно 610 власника занатских радњи преко 200 (207) су стручно оспособљени, 33 квалификована, 22 висококвалификована, 256 „занатски мајстори“ и 92 без стручне спреме. У највећем броју радњи обавља се ковачка (77), столарска (73), поткивачка (52) и кројачка (74) делатност. Израдом кора и посластичарством искључиво се баве Македонци, Турци и Албанци; остале занатске делатности обављају занатлије из свих етничких групација. Промет по браншама креће се од 3500—584.650 нових динара. Тако су ковачи у 1969. год. остварили промет 150.700 дин., столари 246.156 дин., штрикери 103.000 дин., кројачи 187.400 дин., ћурчије 142.500 дин., опанчари 41.500 дин., бербери 27.000 дин., стаклобрусачи 34.000 дин., фризери 43.000 дин., бербери 99.500 дин., зидари 584.650 дин., бојације 113.000 дин. и из осталих бранши од 3500—177.236 дин. Просечан годишњи промет по једној занатској радњи износи од 1166—34.000 дин. Највећи промет по једној радњи остварују јорганџије (13.000 дин.), сарачи (10.667 дин.), стаклобрусачи (34.000 дин.), металостругари (25.000 дин.), прецизни механичари (15.000 дин.), зидари (16.240 дин.), каменоресци (14.900 дин.), молери (14.500 дин.), бојације (16.140 дин.) и стругари (10.425 дин.); најмањи пинтери — 1166 дин.

Из друштвеног сектора у СО Књажевац најпознатије су занатске организације: кројачка задруга „Мода“ — Књажевац, „ТДР“ — тимочка домаћа радност — Минићево и штампарија „Тимок“. Највећу финансијску реализацију својих производа остварује „ТДР“. Још 1967. год. 71 уписан радник је остварио укупан приход од 1.384.744 дин., нето продукт 526.130 дин. и доходак за расподелу 430.500 дин. У 1967. год. њене залихе готових производа износиле су 83.988 дин.

Између 1966. и 1967. год. просечно расположива средства „ТДР“ износила су 422.111—592.567 дин., а коефицијенат обртаја од 2,32—4,05.

У 1969. год. „ТДР“ је прерадила 5184 м² равног стакла, 3 тоне пиљака од гвозђа, 7 тона лака, 900 м³ резане грађе и 3950 м³ лесонита и ивер плоча.

„Тимок“ се бави штампањем свих образаца, књига и брошура. У 1969. год. вредност његових основних средстава износила је 129.514 дин. Те године 18 уполслених радника остварила су бруто продукт од 367 хиљада нових динара.

Најважнији занатски центри у СО Књажевац су Минићево, Књажевац и Кална. Првом центру гравитирају Витковац, Дебелница, Дреновац, Јаковац, Јелашница, Кожељ, Мањинац, Ново Корито, Ошљане, Петруша, Радичевац, Трновац и Шарбановац; другом—Алдинац, Балановац, Балинац, Бањски Орешац, Бели Поток, Берчиновац, Божиновац, Булиновац, Бучје, Валевац, Васиљ, Видовац, Вина, Влашко Поље, Глоговац, Горња Каменица, Горња Соколовица, Г. Зуниче, Градиште, Грезна, Дејановац, Доња Каменица, Доња Соколовица, Доње Зуниче, Дрвник, Дречиновац, Жлане, Жуковац, Зоруновац, Зубетица, Каличина, Кандалица, Крента, Лепена, Локва, Миљковац, Мучибаба, Орешац, Папратина, Понор, Потркање, Причевац, Равна, Репушница, Ргоште, Сврљишка Топла, Скробница, Слатина, Старо Корито, Стогазовац, Трговиште, Црвење, Штипина, Штитарац, Штрбац и Шуман Топла; трећем — Алдина Река, Балта Бериловац, Вртовац, Габровница, Иново, Јаловик, Извор, Јања, Равно Бучје, Стањинац, Татрасница, Ђуштица, Црни Врх и Шести Габар. Међу свима њима Књажевац је на првом месту. Прво, што се у њему налази највећи број занатских радњи; током 1969. год. он је на приватном сектору имао близу 200 занатлија. Друго, што је центар многих заната каквих нема у осталим местима, међу којима су фирмописачки, златарски, галванизерски, механичарски, металопластичарски, стаклобрусачки, лакирерски, водинсталатерски, електричарски, казанцијски и многи други. Треће, његова гравитациона зона је знатно шира него код Калне и Минићева. И, најзад, што у односу на друге центре има неупоредиво већи народни доходак из занатства. У 1969. год. он је на приватном сектору имао 9 ковача, 2 поткивача, 9 бравара, 16 кројача, 13 столара, 12 кожухара, 8 опанчара, 5 обућара, 3 водинсталатера, 1 колара, 1 свећара, 5 зидара и 3 радиомеханичара; поред ових, у Књажевцу је исте године било још 106 занатлија из осталих делатности.

У 1968. год. у СО Жагубица се занатством бавило 318 радника у 227 радњи. Од овога броја њих 70% су били квалификовани и висококвалификовани, а 30% стручно оспособљени. У највећем проценту су заступљене радње „које су потребне селу и пољопривредним произвођачима“. То су радње, углавном, ковачке, поткивачке, кројачке (за народна одела), столарске, свећарске, зидарске, за мљење жита и резање грабе. Раније, пре другог светског рата, то су поглавито били „они занати који су прерађивали сировине које је село давало: абациски, терзиски, кожухарски, опанчарски, столарски, коларски“. Међутим, у послератним годинама сеоско занатство је ушло у нову фазу и изгубило свој „пређашњи значај“ (29, 56—57). Највећи број занатских радњи налази се у Жагубици и Крепољину. Првом центру гравитирају насеља Лазница, Селиште, Милатовац, Суви До, Изварица, Вуковац, Јошаница и Рибаре; другом — Близнак, Брежница, Милановац, Мдвечица, Сиге, Крупаја и Осаница. Просечан

**Упоредни преглед броја занатлија на приватном сектору у Књажевацу, Минићеву и
Кални тоном 1969. год.**

Врста заната	Укупан број занатлија		
	Књажевац	Минићево	Кална
новачки	9	1	3
потнивачки	2	2	1
браварски	9	1	—
кројачки	16	12	6
столарски	13	2	1
ножухарски	12	2	5
опанчарски	8	1	—
џбућарски	5	2	1
водоинсталатерски	3	—	—
коларски	1	—	—
зидарски	5	—	1
радиомеханичарски	3	1	—
аутомеханичарски	2	1	—
лимарски	8	—	—
поластичарски	6	1	3
назанџиски	3	—	—
електричарски	4	—	—
штринерски	8	—	2
унарски	1	2	1
сарачки	3	—	—
јорганџиски	1	—	—
часовничарски	3	—	1
берберски	17	—	3
лончарски	3	—	1
златарски	1	—	—
фризерски	5	—	—
каменорезачки	7	2	—
фотографски	3	1	1
галванизерски	1	—	—
механичарски	2	—	—
сапунцијски	1	—	—
молерски	3	—	—
вуновалачарски	6	3	3
содаџиски	5	2	2
воскарски	3	—	—
фирмописачки	1	—	—
станглобрусачки	1	—	—
ланиерерски	1	—	—
бојаџиски	—	3	3
остали занати	8	—	—
Укупно	193	39	38

промет у услужним занатским радњама релативно је мали — од 1000 до 8000 дин. Разлог — „занатлије се баве и пољопривредом“. Највећи промет остварују занатске радње у Жагубици и Крепољину. Између 1966. и 1968. год. он је у браварским радњама износио око 15.000 дин., црепарским око 100.000 дин., зидарским од 10.000—20.000 дин., столарским од 5000—15.000 дин. и осталим до 100.000 дин.

Из истих разлога по селима у СО Бољевац су такође заступљени занати намењени пољопривредницима, а у Бољевцу и остали. Највећи број занатлија су порески обвезници: у 1968. години у СО Бољевац је било 369 занатлија, од којих 180 нису били порески обвезници, а 189 обвезници, бавећи се скоро свим занатима који су иначе заступљени у источној Србији (у Бољевцу 51, Боговини 12, Рујишту 6, Савинцу 2, Мирову 2, Погорцу 18, Оснићу 16, Врбовцу 4, Бачевици 5, Малом Извору 5, Добром Пољу 4, Добрујевцу 2, Јабланици 11, Сумраковцу 9, Кривом Виру 24 и Валакоњи 18). Највећи занатски центар је Бољевац. У 1968. год. он је имао 4 бравара, 1 воскара, 2 бојације, 2 вуновлачара, 1 електромеханичара, 1 електричара, 2 берберица, 2 зидара, 2 ковача, 3 кројача, 1 корпара, 1 „корацију“, 2 лончара, 1 молера, 1 обућара, 1 опанчара, 2 поткивача, 1 пекара, 2 посластичара, 4 столара, 1 содацију, 1 ћурчију, 1 часовничара, 3 штрикера, 2 фотографа, 2 фризера, 1 ужара и 1 млинара; укупно 51 регистровано занатлију. Овом центру гравитира близу 20 насеља (Мали Извор, Луково, Рујиште, Добро Поље, Добрујевац, Бачевица, Оснић, Планиница, Ласово, Врбовац, Шарбановац, Валакоње, Боговина, Сумраковац, Подгорац, Илино и Мирово).

Као и у суседним комунама, у послератним годинама, у СО Бољевац предузимане су мере да се унапреди занатство; али оно је још увек технички слабо опремљено. У 1968. год. оно се снабдевало сировинама преко Занатског сервиса у Зајечару и трговачке мреже.

У СО Мајданпек занатском делатношћу на приватном сектору бави се нешто око 90 занатлија. Сам тај податак показује колико је занатство у овој комуни слабо развијено, због чега меродавни фактори планирају да у његово унапређивање инвестирају знатна материјална средства. Током 1968. год., од укупно 18 занатлија у Мајданпеку посластичарством су се бавила 4 и кројачком делатношћу 2; поред ових занатлија, у Мајданпеку је исте године било још 2 часовничара, 1 содација, 1 пекар, 1 фризер, 2 молера, 1 обућар, 1 каменорезац, 1 електроинсталатер и из осталих делатности још 2. Највећи број занатских радњи имао је Доњи Милановац — 23. У Тополници, Мирочу и Голубињу током 1968. год. није био регистрован ни један занатлија; остала насеља имала су до 13 занатске радње (у Рудној Глави 13, Дебелом Лугу 3, Јасикову 9, Лескову 4, Влаолу 3 и Бољетину 2). Као што се види, највећи број занатлија и занатских радњи има садашњи и бивши административни центар.

По селима Пореча „су ретке занатлије којима је занат главно занимање. Обично су то сељаци који обрађују земљу и којима је земљорадња главно а занатство споредније занимање. Они се занатима баве кад се укаже потреба и прилика за зарадом“ (31, 52).

И у СО Зајечар, Кладово и Кучево најважнији занатски центри су њихова административно-управна седишта. То су она насеља која су у исто време привредни, просветни и културни центри, а у њима је, како је већ истакнуто, развијено не само услужно него и производно занатство. Због тога су и годишњи промети занатских радњи и организација у овим центрима много већи него по околним насељима. Али при том треба истаћи да су производни и услужни занати бројнији и развијенији у економско јачим центрима, па се у њима остварују већи апсолутни износи дохотка из занатства.

У границама ових комуна, а без обзира на сектор власништва, нарочито велики укупан приход од занатства остварује се у СО Зајечар. У 1965. год. он је износио 12.445 хиљада динара. Пет година касније, 1970., он је увећан на 16.549 хиљада, а у 1975. треба да износи 27.935 хиљада. Током 1970. год. остварен је доходак од 6287 хиљада динара. Између 1970. и 1975. год. планирана стопа раста дохотка из занатства износи 1,6.

Још пре другог светског рата је Зајечар био велики привредни, административно-управни, просветни и културни центар Тимочке Крајине и, с тим у вези, имао висок проценат градског становништва. Из свих тих разлога у њему су биле развијене све занатске струке за подмирење потреба градског становништва и из његовог гравитационог подручја. Али, тек у послератним годинама, а као последица уложених инвестиција и формирања друштвених занатских организација, Зајечар је добио неколико већих занатских предузећа од којих су данас свакако најзначајнија заштитна радионица „ДЕС“, Занатско предузеће „Рад“, „Мото-ремонт“ и Комунално предузеће „Краљевица“. У овом периоду, захваљујући модернизацији, извесне занатске организације прерасле су у индустријска предузећа. Међутим, при том треба истаћи да последњих десетак година занатство у Зајечару, а и у читавој комуни, у потпуности не задовољава потребе становништва. У условима комуналног система, с обзиром на увећану употребу трајних потрошних добара, нарочито су дефицитарни занати за њихово одржавање (аутомеханичарски и др.).

У производном занатству СО Зајечар је током 1970. год. било 696 регистрованих самосталних власника и 5 нерегистрованих, а у њиховим радњама запослено 40 радника и 19 ученика. Те године они су остварили народни доходак од 10.712 хиљаде динара. У 1970. год. акумулација производног занатства приватног сектора износила је 2548 хиљада динара.

Године 1970. у производном занатству на приватном сектору у СО Кладово било је 312 власника занатских радњи. Већина ових власника занатских радњи није имала ученика, а у њима укупан број запослених радника је износио 32.

У СО Кучево се преко 30% власника занатских радњи на приватном сектору бави бесправно занатством; осталих 279 власника су регистровани и упошљавају 23 занатска радника и 9 ученика.

ЗОНЕ СИРОВИНА И ТРЖИШТА ИНДУСТРИЈСКИХ, РУДАРСКИХ
И ЗАНАТСКИХ ПРЕДУЗЕЋА

Источна Србија је изразито аграрни део СР Србије, где се сусрећу, укрштају и негују све пољопривредне гране; али, она обилује рудним благом и угљем. Та привредна одлика овог дела пресудно је утицала на појаву и развој индустрије. Међутим, то не треба да значи да индустријска предузећа не увозе поједине врсте сировина не само из других крајева СФР Југославије, већ и иностранства. Увоз сировина за фабрику хемијских производа у Прахову је упућен чак ка многим државама. Тако сирови фосфат, који служи за производњу суперфосфата, она увози из Јордана, Марока, Египта и Туниса, сумпорну киселину из Бора и Косовске Митровице, а калцијум хлорид и амонијак из Совјетског Савеза, Мађарске, Грчке и Аустрије.

РТБ Бор прерађује руду из Мајданпека и Бора, а у мањој мери је увози из Замбије; ЗТИ „Тимочанка“ у Зајечару снабдева се сировинама из Лесковца, Тетова, Новог Сада, Струмице, Прилепа и Београда; Занатско предузеће „Јединство“ у Бору — из Ниша, Бора, Крушевца и Боговине; Производно предузеће „Напредак“ у Кладову — из Београда (преко „Центротекстила“); Фабрике порцулана и стакла у Зајечару — из Рјотине, Прокупља, Прилепа, Лукавца, Бора, Источне Немачке и Чехословачке; Столарска задруга „Будућност“ у Злоту — из Злата, источне Босне и западне Србије; Фабрике намештаја „Јединство“ (Зајечар) и „Универзал“ (Књажевац) — из Злата, Жагубице, Завидовића, Куршумлије, Кучева, Пирота, Кавадарца, Зајечара, Крушевца, Чаковца, Новог Сада, Барича, Београда, Љубљане, Криве Паланке, Сомбора и Ниша; Занатско предузеће „Бор“ у Бору — из Београда, Ниша, Нове Вароши, Бора и Књажевца; Графичка предузећа у Неготину, Бољевцу, Књажевцу, Зајечару и Бору — из Београда, Кочана, Сремске Митровице, Владичиног Хана и Умке; „Тимофлора“ у Књажевцу — из Србије и Македоније; Занатско предузеће „Рудар“ у Бору — из Зајечара, Београда, Ниша и Скопља; Фабрика пива „7 септембар“ у Зајечару — из Тимочког басена и САП Војводине; Производно предузеће „Градња“ у Салашу — из Салаша.

„Леда“ у Књажевцу се снабдева сировинама из Скопља, Куле, Зрењанина, Куманова и Зајечара (25, 8).

И многа друга предузећа увозе поједине сировине из других крајева ван источне Србије или иностранства. Тако месна индустрија „Тимок“ у Зајечару снабдева се сировинама за клање — као што је већ раније истакнуто — из Војводине, Грузе, Лепенице, Понишавља, Жупе, Црнице и Тимочког басена. У истом месту индустрија млечних производа, јула 1972. год., око 33% потребног млека за прераду је набављала од произвођача из Тимочког басена; остатак од 67% обезбеђивала је увозом из Бугарске.

Из фактурисане реализације индустријских и рударских производа у источној Србији види се да они не служе само за локалну потрошњу него се продају и на осталим југословенским тржиштима.

Поједини производи се извозе на инострана тржишта, нарочито ев-

ропска, азијска и афричка. Између 1963 — 1967. год. из Тимочке Крајине извоз—увоз је вршен у преко двадесет земаља, од чега 15 на конвертибилном подручју (Канада, Белгија, Шпанија, Израел, Норвешка, Холандија, Шведска, Француска, Енглеска, САД, Швајцарска, Италија, Грчка, Западна Немачка, Аустрија). Међу осталим највише је било земаља с источног подручја — 7 (СССР, Бугарска, Немачка, Пољска, Мађарска, Чехословачка, Румунија); остале су биле земље у развоју (Тангањика, УАР, Аргентина, Бурма, Малта). Само из Тимочке Крајине у 1967. год. укупан извоз је износио 197.305 хиљада нових динара. У укупном извозу РТБ Бор је учествовао са 65%; осталих 35% отпадало је на сва остала предузећа (32, 4—6).

Највећа финансијска реализација индустријских производа намењаних извозу такође се остварује на конвертибилним тржиштима. Из СО Зајечар овај извоз у 1968. год. износио је 52.511 хиљада (78,0% од укупног извоза), источно-европско тржиште 3864 хиљаде (5,7%) и остали клиринг 10.908 хиљада (16,3%). Од укупно остареног извоза на конвертибилно тржиште из ове комуне око 37.534 хиљаде отпадало је на кланцу „Тимок“, фабрику „Арсеније Спасић“ 82 хиљаде, индустрију и руднике неметала 7255 хиљада, ЗТИ „Тимочанка“ 4634 хиљаде, фабрику кожа „Брковић Црни“ 1502 и ШИП „Јужни Кучај“ 1504. Највећи извоз на источно — европско тржиште остварила је „Тимочанка“ — 1818 хиљада; најмањи ШИП „Јужни Кучај“ — 181 хиљаду. У 1968. год. из СО Зајечар на тржишта земаља у развоју своје производе извозила је фабрика „Арсеније Спасић“, клиница „Тимок“ и ШИП „Јужни Кучај“; укупно су ова три предузећа реализовала извоз у износу од 10.908 хиљада динара или 16,3% од укупног извоза из СО Зајечар.

„Стандард“ из Књажевца продаје своје производе домаћим купцима. Купују их предузећа из Београда, Ријеке и Раковице („21 мај“ и др.).

И РТБ Бор своје основне производе финансијски реализује углавном на домаћим тржиштима, нарочито злато. Извоз катодног бакра износи једва нешто око 18% од укупне производње. Разлог-забрана извоза од стране државе. Са изградњом прерађивачких капацитета је реално очекивати да ће се тај извоз знатно увећати. Око 90% произведеног сребра предузеће извози. Највећи купци су из Чехословачке, Пољске, Аустрије, Западне Немачке и УАР. У 1968. год. РТБ Бор је извезао на инострано тржиште 9000 тона катодног бакра, 10.841 кг сребра, 6801 кг селена, 102.004 кг концентрата пирита, 228.462 тоне суперфосфата у праху, 44.021 тону гранулираног суперфосфата и 1175 тона криолита. Вредност извоза износила је 262.730 хиљада динара, од чега је на катодни бкар отпадало 150.546 хиљада. На друго место по вредности налазио се суперфосфат у праху са 69.964 хиљаде, а трећем концентрат пирита — 15.129 хиљада динара. У истој години РТБ Бор на домаћем тржишту је финансијски реализовао 50.233 тоне катодног бакра, 50 тона бакра у праху, 233 кг сребра, 8013 кг селена, 107.845 тона концентрата пирита, 54.552 тоне суперфосфата у праху, 277 тона криолита, 69 тона сумпорне киселине, 51.153 тоне гранулираног суперфосфата и 2020 кг злата.

Удвојеном управљања привредом непосредно од самих произвођача највећи кућици и прерађивачки бакура из РТБ Бор су Индустриска фабрика „Милош Тијадас“ и Свезозарева и Ваљалопаца бакура „Милош Тијадас“ и „Крчагово“ (СО Титово Ужине).

Продукцију производа у „Тимофлори“, „Дервину“, Погоду моторних мотора и машина“ и „Аска“ у Кибажевицу такође се извозе на тржишта триконтинета. Понадмашних година прво предузеће извози своје производе у Швајцарску, Западну Немачку, Француску и Италију; друго — у СР Немачку; треће — у западну Европу. На бази пословних односа — пословних односа, са страним партнером, Индустриска фабрика и трактора у Кибажевицу извози своје производе у Западну Немачку. Колективни извози мотокултиваторе од 5,7 и 9 кс. И поред тога, изустрије мотокултиватора у свету производи овог типа предузећа су прихваћени и тражени на домаћем и иностраном тржиштима захваљујући изузетно добром квалитету. Новим облицима у развоју релативно је очекивати да ће предузеће остварити значајнију експанзију извоза.

СО Бор — мотокултиваторе производе „Аска“ извози ван земље, а продаје у Југославији. Ово су подаци за 1969. год. У последњим годинама „Аска“ је извозила обућу на сва већа тржишта — у САД, Западну Немачку, све своје потрошаче, стално предузеће — што је најбољије коришћење производних капа-

цитета. У овом извозу своје производе још многа друга предузећа, међу којима су компанија „Тимок“, ЗТИ „Тимочанка“ и „Индустрија и рудничка метална“ — свакако најзначајнији. Према подацима СО Зајечара, „Тимок“ извози своје производе у скоро десетак држава — САД, Западну Немачку, УАР, Кубу, Енглеску, Грчку, Италију, Источну Немачку и Чехословачку. Производи „Тимочанке“ познати су на тржиштима у Београду, Загребу, Нишу, Љубљани, Совјетском Савезу, ГДР, Источној Немачкој, Чехословачкој и Енглеској. Највећи кућици Фабрика хемичких производа у Прахову су из Бугарске, Совјетског Савеза, Румуније; Фабрике вијачне робе „Фавро“ — из САД; Рудничка фабрика — из Београда и Ретине — из Варшине, Прокупља, Београда, Зрењанина, Новог Сада, Зајечара, Загреб, Титовог Велеса, Шапца и Земун; Фабрика порцелана и стакла у Зајечару — из Београда, Сарајева, Београдске Луке, Западне Немачке, Румуније и Чехословачке; Производног предузећа „Напредак“ у Кладову — из источно-европских држава (предузеће „Централстекстил“ предузеће извози 2,3 одукутне производе вуне и трикотажне); Предузећа „Тимок“ у Бољевицу — из Зајечара, Младенова и Аранђеловца; Предузећа кожне конфекције и галантерије „Стандард“ у Зајечару — из Београда; Производног предузећа „Хајдук“ у Радомљу — из Београда; Производног предузећа „Грамља“ у Земуну — из Салана; Компанија за производњу креча и камена „Борко Дугошевић“ у Кучеву — из Београда, Лознице, Смедерева, Панчева, Мајданека и Сремске Митровице.

Производно предузеће „Напредак“ у Кладову целокупну производњу дугмади продаје београдским предузећима „Бетекс“ и ЦРК „Београд“.

Међу највеће купце дрвно-индустријских производа спадају „Експортдрво“ (Загреб), „Шипак“ (Сарајево), „Југодрво“ (Београд), „Бује-експорт“ (Љубљана), „Македонијадрво“ (Скопје), „Десница“ (Љубљана), „Дрвени комбинат“ — Урошевцац, „Црвена застава“ (Крушевац), „Босна“ (Брчко), „Црни бор“ (Прилеп), „Јела“ (Шабац), „Нова будућност“ (Суботица), „Озренка“ (Грачаница) и „Нова трговина“ (Књажевац). Првих пет предузећа баве се извозом у иностранство; остала врше продају у разним местима у земљи. Тако су она између 1965. и 1970. год. извозила производе ШИП „Јужни Кучај“, ШИК „Слободан Јовић“, ПАИ „Каменица“ и Фабрике намештаја „Јединство“ у Грчку, Египат, Италију, Енглеску, Анбан, Мађарску, Израел и САД, а у земљи углавном за Љубљану, Крушевац, Скопје, Брчко, Прилеп, Шабац, Суботицу и Грачаницу. ШИП „Јужни Кучај“ извозио је резану грабу, огревно дрво и за целулозу; ПАИ „Каменица“ — резану грабу, а Фабрика намештаја „Јединство“ комадни намештај.

И погон ШИП „Црвена застава“ у Дворишту код Деснотовца извози своје производе на инострано тржиште. Тако, у 1966 год., погон је извозио руконаслоњаче у Западну Немачку, фурнир у СССР, а букову грабу у Шведску, Грчку, Египат, Енглеску, Швајцарску, Шпанију, Холандију, Израел, Тунис, Италију и Мађарску. Финансијски ефекат извоза је знатан—око 280.000 долара годишње.

Последњих десетак година највећи купци угља из „Рембаса“ и „Деснотовачких рудника“ су ШИП „Црвена застава“ (Крушевац), Фабрика каблова „Моша Пијада“ (Светозарево) и ТЕ „Морава“ (Свилајнац). Око 55% произведеног угља рудник „Добра Срећа“ продаје у насељима удаљеним до 226 км (рачунајући и брикетницу у Грамаду). Најужу зону тржишта има рудник „Љубница“; он 79% произведеног угља продаје на подручју СО Зајечар и Бор. У зони до 30 км рудник „Боговина“ продје 80% произведеног угља; остатак од 20% извози у Буприју и Светозарево. И рудник „Вршка Чука“ извози угљан ван Тимочког басена. У зони до 404 км продаје целокупну производњу.

Највећи потрошач угља из „Љубнице“ је РТБ Бор.

Производи производних занатских организација углавном су намењени локалним потрошачима, а у мањој мери се извозе.

ЕКОНОМСКО-ГЕОГРАФСНА ТРАНСФОРМАЦИЈА ПРЕДЕЛА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ ПОД УТИЦАЈЕМ ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Економско-географска проучавања источне Србије која би допирала до периода социјалистичке изградње, па и првих година после ослобођења, показала би неколико интересантних специфичности и карактеристика у економско-географској трансформацији овог краја. Доскора је то био периферни део земље, крај до кога се од Београда путовало преко 20 часова, део земље на граници према Румунији и

Бугарској са разноврсном структуром пољопривреде. Таквом једном региону између два светска рата су утискавале печат неуређена сеоска насеља, салашарска привреда, слаба писменост становништва и његова квалификованост.

Развој и размах привреде у новим социјалистичким условима, заједно са другим крајевима, захвата и источну Србију. Основни печат том новом привредном животу даје, како је у уводу истакнуто, пре свега експлоатација бакарних рудшта. Створен је велики комбинат индустрије бакра. Већи број фабрика, заснован на искоришћавању сировине бакра и низ продуката, чини овај комбинат обојене металургије. За потребе комбината рађају се и нове гране, а за извоз производа и довоз сировина Дунав добија нове пловне објекте. Упоредо са овим процесом ствара се и једна нова енергетска привреда тако да су бујне воде у Бердапу укроћене низводном изградњом једне од највеличанственијих брана света на речним токовима. Са овим процесом развоја индустрије у источној Србији ишао је и феномен преображаја читавог њеног економско-географског пејзажа. Измењен је изглед Дунава изградњом бране, створено је велико акумулационо језеро које ће постати, и већ постаје, средиште дугавско-бердапског туризма. Старе лађе заменили су брзи хидроглисери, који само за неколико часова до ових крајева стижу из Београда. Измени географског лика источне Србије допринела је и измена лика њених насеља. Тако Бор, некадашња француска колонија, са заосталим становништем у њему, окружена салашима, неписменошћу и заосталошћу, — данас је модерна варош са високошколским установама, културним, јавним, просветним, здравственим и социјалним установама. У мањем слично је и са другим насељима. Нестало је и старих блањавих и прашњавих путева, па асфалтним путевима, којих има у свим комунама, становништво долази у градске центре на рад или пијацу. Повећани стандард и измене у начину живота утицали су и на саму сеоску кућу и живот у њој. Добрим делом нестало је старог начина сеоског живота, а тврдо зидана кућа и намештај у њој такође су се прилагодили новим потребама. Најзад, изградњом асфалтних путева, како оних према долини Велике Мораве преко Честобродице тако и оних преко Црног Врха, Мајданпека или дуж Дунава, изграђених пре свега за потребе рударско-топионичарског басена Бор, скраћене су релације и представе о удаљености и периферности овог региона. Укратко индустрија је овде извршила историјску мисију. Пут развоја привреде источне Србије и даља трансформација региона ићи ће сличним путем, при чему ће индустрија сада утицати на модернизовање и интензивирање и других привредних грана које на то чекају ред. То се пре свега односи на пољопривреду, управо на све њене гране, али исто тако и на остале грађевинарство, трговину, занатство и друге. Тако ће, под утицајем индустријализације, предео источне Србије стати у ред најразвијенијих и најрентабилнијих комплексних економско-географских реона земље.

Л И Т Е Р А Т У Р А И И З В О Р И

1. М. Јовановић — Стојановић: Преглед фонда рудног блага среза Зајечар, Развитац, бр. 2, Зајечар, 1964.
2. Р. Милановић: Ренонструнција и повећање капацитета рудника банра Бор, Банар, Бор, јул 1968.
3. В. Симић: Историјски развој нашег рударства, Београд, 1951.
4. Б. Јовановић: Седам деценија борског рудника, Развитац, бр. 6, Зајечар, 1972.
5. М. Лутовац: Рудник и насеље Бор, Гласник српског географског друштва, св. XXXIII — бр. 1, Београд, 1953.
6. Ч. Јоксимовић: Неколико речи о индустријским предузећима с иностраним капиталом у Југославији, Београд, 1940.
7. М. Петновић: Рударско — топионичарски басен Бор, Београд, 1966.
8. Л. Марић: Минерали, стијене и рудна лежишта у нашој земљи од прехисторије до данас, Загреб, 1974.
9. М. Станковић: Рударско — топионичарски басен Бор, Бор, 1970.
10. П. Јанковић: Хидроелетрана Ђердап 1970. године, Развитац, бр. 6, Зајечар, 1970.
11. Д. Чехов: Изградња нових објеката — велина радна победа борског колевница, Развитац, бр. 3, Зајечар, 1961.
12. С. Вујачић: Две фазе развоја хемијске индустрије у Прахову, Банар, Бор, јул 1968.
13. **Привредни адресар СФРЈ Југославије 1973.**, Београд, 1973.
14. Ј. Хвој: Општа диспозиција и карактеристике система „Ђердап“, Развитац, бр. 3, Зајечар, 1972.
15. Д. Ђорђевић: Фабрика мотокултиватора и машина у Књажевцу, Развитац, бр. 2, Зајечар, 1973.
16. М. Савић: Наша индустрија, занати, трговина и пољопривреда, VIII део, Сарајево, 1930.
17. М. Лутовац: Неготинска Крајина и Кључ, Зборник радова Географског института САН, књ. 15, Београд, 1959.
18. **Архив Основне привредне привредне коморе Зајечар: Пољопривреда и прехранбена индустрија (Могућности развоја у периоду 1964—1970. год.),** Зајечар, 1963.
19. М. Костић и М. Коцић: Концепције развоја, производње и прераде жита на подручју Тимочке Крајине, Развитац, бр. 1, Зајечар, 1971.
20. **Анализа стања и проблеми пољопривредне производње и прехранбене индустрије у општини Зајечар** (Архив Скупштине општине Зајечар).
21. **Концепција производње и прераде млена** (Архив Основне привредне коморе, Зајечар, 1970.).
22. **Републички сенретаријат за информације СР Србије: Могућности друштвено-економског развоја Тимочке Крајине у периоду 1971—1975. год.,** Београд, 1971.
23. **Основна привредна комора и Новинска установа „Тимок“:** Привреда Тимочке Крајине, Зајечар, 1970.
24. **Архив Основне привредне коморе—Зајечар:** Пословање прерадних капацитета и положај задруга, Зајечар, 1969.
25. Т. Радић: Производња и прерада коња на подручју Тимочке Крајине, Развитац, бр. 2, Зајечар, 1971.
26. А. Славић: Стање и перспектива развоја производње угља у Тимочком басену, Развитац, бр. 3, Зајечар, 1967.
27. **Економски институт НР Србије: Производне снаге НР Србије,** Београд, 1953.
28. В. Симић: Развој угљенокопа и угљарске привреде у Србији, Посебна издања САН, књ. ССС (Одељење природно-математичких наука књ. 18), Београд, 1966.

29. M. Лутовац: Слив Млаве, Зборник радова Географског института САНУ, књ. 9, Београд, 1954.
30. O. Савић: Њњажевац, Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“, књ. 24, Београд, 1972.
31. С. Вујадиновић: Пореч, Посебна издања САНУ, књ. CCCLVII, Београд, 1962.
32. Т. Радић: Резултати извоза и увоза на подручју Тимочне Крајине, Развигав, бр. 6, Зајечар, 1967.
33. M. Петровић: Фабрика суперфосфата и вештачног криолита у Прахову, Развигав, бр. 3, Зајечар, 1962.
34. Подаци о стању занатства на приватном сектору, индустријским, занатским и рударским предузећима у комунама Бољевац, Бор, Зајечар, Кладово, Њњажевац, Брајдавлен, Неготин, Сврљиг, Нучево, Жагубица и Деспотовац добијени су од Спунштина обштина и анкетирањем на терену.
35. Споменица стогодишњице ослобођења Тимочне Крајине 1833—1933., Београд, 1933.

R é s u m é

MIROSLAV POPOVIC et MIROSLAV MILOJEVIC

CARACTÉRISTIQUES ÉCONOMICO-GÉOGRAPHIQUES DE L'INDUSTRIE, DE L'EXPLOITATION DES MINES ET DES MÉTIERS DE LA SERBIE DE L'EST

Au cours de son histoire économique la Serbie de l'Est a vécu longtemps sous le signe de l'agriculture de sorte qu'elle a pu être considérée comme un des territoires agricoles plus intéressants et plus développés. A une telle appréciation ont contribué, de leur part, les conditions naturelles très favorables, caractéristiques de la Serbie de l'Est. Tout cela a conditionné, au passé déjà, le développement de la culture des champs, de l'élevage du bétail, de la culture fruitière et particulièrement de la viticulture dans cette région. Dans un passé reculé, en vérité, avant la période romaine et pendant cette période, dans cette région ont été connues certaines activités dans le domaine de l'industrie minière, qui étaient même caractéristiques de la Serbie de l'Est. Ce fut le cas du lavage de l'or des cours de rivière et plus tard de l'extraction des minerais de fer et même de cuivre. Cette activité qui consistait à fouiller et à extraire les minerais s'est presque éteinte à l'époque turque. Certains travaux de prospection ont été inaugurés dans la Serbie restaurée pendant le règne du prince Miloš.

Cependant, la fin du XIXe et le commencement du XXe siècle, et ensuite la période entre deux guerres mondiales et tout particulièrement l'ère socialiste apportent une transformation totale à cette partie du pays dans laquelle l'exploitation des mines et l'industrie jouent le rôle principal. C'est tout d'abord l'apparition de l'industrie charbonnière qui se

développait, d'une certaine façon, parallèlement au développement de la navigation à vapeur, toutes les richesses de la nature étant en possession des capitaux étrangers. Pourtant, l'activité minière et métallurgique a joué un rôle d'une importance égale: après la deuxième guerre mondiale elle se développa en un grand combinat métallurgique des métaux non-ferreux, le douzième par importance dans le monde entier. Parallèlement à ces activités industrielles et minières, dans cette région, autrefois agricole, poussaient de nouvelles branches de l'industrie, basées en premier lieu sur l'utilisation des matières premières d'origine locale. Ce sont: l'industrie des métalloïdes, l'industrie des produits alimentaires, l'industrie du bois, l'économie énergétique et nombreuses autres branches industrielles liées, avant tout, aux activités du bassin minier et métallurgique de Bor et aux besoins du marché (industrie textile, graphique, etc). De cette façon fut modifiée la structure de l'économie de ce territoire de sorte que l'industrie et l'exploitation des mines, participent à la structure du revenu national dans certaines communes de la Serbie de l'Est, avec plus de 50 p. c. Ainsi, nous avons, à l'opposé de la période précédente, un tableau entièrement nouveau de l'économie de la Serbie de l'Est. Dans ce tableau économique-géographique, la métallurgie des métaux non-ferreux, ou plus précisément la production du cuivre, occupe la place dominante, se basant sur les gisements importants de cuivre de Bor et de Majdanpek. Toutes les autres branches sont, pour une bonne part, dépendantes du rythme et du développement de cette industrie.

Dans les années d'après-guerre, sous l'influence de l'industrialisation, a été changé l'aspect de l'habitat dans la Serbie de l'Est; les localités particulières ont été urbanisées assumant des fonctions jusque-là inconnues, qui, de leur côté, modifiaient la structure de la population de ces localités. Les changements qui se sont produits à Bor, Majdanpek, Knjaževac et en nombre d'autres agglomérations en sont la meilleure illustration. Ainsi, par exemple, Bor, ancienne colonie française, à la population arriérée, entouré de fermes, d'analphabétisme et d'arriération, est aujourd'hui une ville moderne aux établissements scolaires d'enseignement supérieur, aux institutions publiques culturelles, sanitaires et sociales. Il en est de même, quoique dans une moindre mesure, avec les autres localités de la région. Les anciens chemins boueux et poussiéreux ont disparu et les voies asphaltées qui relient à présent toutes les communes permettent à la population de venir plus facilement en ville, à leurs postes de travail ou au marché. Le standard de vie élevé et les changements survenus dans la manière de vivre ont influé sur la maison rurale et la vie qui s'y déroule. L'ancienne manière de vivre rurale a disparu pour une bonne part et la maison bâtie de matériaux solides ainsi que le mobilier qu'elle renferme se sont également adaptés aux besoins nouveaux. Finalement, grâce à la construction des voies asphaltées, avant tout pour servir aux besoins du bassin minier et métallurgique de Bor, ont raccourci les distances et changé

les idées qu'on se faisait de l'éloignement et du caractère périphérique de cette région. Bref, l'industrie y a accompli une mission historique. L'évolution de l'économie de la Serbie de l'Est, ainsi que la transformation ultérieure de la région suivront le même chemin et l'industrie continuera d'influer sur la modernisation et l'intensification des autres branches de l'économie qui attendent leur tour. Ceci se rapporte en premier lieu à l'agriculture, ou plus précisément à toutes les branches de celle-ci, mais aussi à l'industrie des bâtiments, le commerce et les métiers. De cette façon, sous l'influence de l'industrialisation, le territoire de la Serbie de l'Est se rangera parmi les régions économique-géographiques complexes les plus développées et les plus rentabilisées de Yougoslavie.